HRVATSKA PROSVJETA

GODINA X.

UREDIO:

Dr LJUBOMIR MARAKOVIĆ

IZDALO

KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

U ZAGREBU 1923.

NADBISKUPSKA TISKARA U ZAGREBU.

KNJIŽEVNOST

U stihovima:

U nevezanom slogu:

Prevedeno:

ČLANCI:

PREGLEDI:

FEUILLETON:

IDEJE I POKRETI:

IZ NARODA:

KAZALIŠTE I UMJETNOST:

KNJIŽEVNI PREGLED:

KRONIKA:

NAUČNI PREGLED:

SOCIJALNO-POLITIČKI PREGLED:

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XI. ZAGREB 25. SIJEČNJA 1924. BROJ 1.

Dr. Velimir Doželić:

Dr. Đuro Arnold.

Iz mojih uspomena.

Stajao je u šestom razredu gimnazije pred našim klupama. Bilo je to godine 1879. Mlad, slabunjav, blijed, suh! Lijepa, idealna, pjesnička pojava. Miran, blag, sjetan stajao je uz prvu klupu i tumačio. To je bio njegov običaj da svrati pozornost đaka na sebe, da vidi slušaju li ga, a možda i zato, da ga bolje čuju, jer njegov je glas bio tih i slab. Tko ga je onda gledao, za cijelo bi uzdahnuo: Bože, tome bijednom mladom čovjeku smrt je sa svojom ledenom kosom blizu. Ne ima mu duga vijeka! Bilo mu tek dvadeset i pet godina. Ta, rodio se je 24. travnja 1854. u Ivancu, kraj Varaždina, gdje mu je otac bio kr. poreznikom. Mlad, pa već tako bolestan!

Mi smo nekako sa sažaljenjem promatrali njegov bolni, ali simpatični lik i sve nas je hvatao strah, da ćemo ga skoro izgubiti. Sve nas je već prvim svojim nastupom, kao profesor, osvojio. I njegovo ime već je bilo poznato. Nama je imponiralo, što je tankoćutni pjesnik hrvatski, miljenik davnoga pjesnika Augusta Šenoe i zato smo se radovali, da je upravo on dobio zadaću da nam predaje povijest i zemljopis. Nadali smo se, da će njegova predavanja biti lijepa. Naši pogledi bili su upereni na njegova blijeda usta i napeto smo očekivali, kako će predavati. I eto proteklo je od onoga časa punih četrdeset i pet godina i ja ga još danas vidim pred sobom. I Bogu hvalim, da mi je bio profesorom. On je svoje đake znao oduševiti kao malo tko, jer su njegova predavanja bila prave umjetnine, pune zanosa i ljubavi za predmet. Mi smo ga zatravljeno slušali, kao da slušamo nekoga maga, koji nam priča tajanstvene priče dalekih strana i svojim magičkim štapom dočarava život vremena.

Mi smo ga slušali košto slušaju djeca majku svoju, kad im priča mile priče i bajke, mi smo ga slušali pobožno, košto stara bakica sluša glas uskršnjega zvona. I pred nama se stao uzvijati novi pogled u svijet i simpatični profesor porasao je u našim očima i postao velik kao zvonik svetoga kralja. Govorim suštu istinu. Đaci su svi mramorkom šutjeli i miša bi čuo kad ide po sobi, tako je bilo tiho. Pa ako bi se ipak dogodilo, da je tko uznemirio do-

broga profesora, to nije našemu dragomu učitelju trebalo, da ga kazni, đaci bi takovog renitentnog druga iza sata sami izlemali ili, kako smo mi to u svojem đačkom žargonu nazivali, dali smo takvome »zločincu« prevalemus.

Ja se uostalom niti ne sjećam, da je Arnold ikada koga kaznio kakovom oštrijom kaznom. To bi se posvema protivilo njegovoj nježnoj i blagoj duši. Pa ipak je znao steći i te kaki autoritet, ali nesamo autoritet već i poštovanje i ljubav svojih učenika! To što pišem nije samo moje lično uvjerenje, već mi to potvrđuju svi oni, koji su bilo kad mu drago bili njegovi učenici bilo u gimnaziji, bilo u preparandiji, bilo u zagrebačkom sveučilištu, gdje je 21. kolovoza g. 1894. imenovan profesorom teoretike i pedagogije. Svima mio, svakomu drag i kao vješt, vrstan, uzoran i znanjem i vladanjem pedagog, on je ostavio trajnu spomen kao takov u srcima svih nas, koji ne ćemo nikada zaboraviti njegove svijetle i bijele duše. Na stazi njegova života bilo je više trnja, nego li ruža. Trnovit je bio njegov put i često oblačno nebo zastrlo je njegovo sunce, ali on je svojom pjesničkm dušom prenio svoje boli u svoje stihove. I kad smo htjeli da napiše svoj život, on je rekao: Čitajte zbirke mojih pjesama. Eto tamo ćete točno naći moj život. I uistinu rijetko je tko u našoj, hrvatskoj literaturi iznio ispovijest svojih boli, svojih osjećaja, konfesiju svoje duše kao Arnold. Ja se ovdje sjećam samo još vrloga moga, pokojnoga pobratima, — patnika Milana Grlovića, koji je u svojoj knjizi: »Moj život« pribrao pjesme, koje su prikaz njegova života. Dakako da se Grlović ne može usporediti pjesničkim talentom našemu Arnoldu. Jest, Arnold je svoje srce stavio u svoje stihove, on nije pjevao »da ugodi svijetu i da pribere zlata«. Sam je rekao da pjeva, »da ublaži sjetu sa prostote ljudi, što ga hvata«. Njegove pjesme govore od srca k srcu, od duše k duši, ali samo onima koji imadu srca i samo onima, kojima nije pusta duša otrovana i prezasićena od razvratnih strasti, od kupanja u smradnim kaljužama modernih orgijastičkih trzaja. U njegovoj poeziji ima nješto one tople, nježne i blage poezije, koja nas osvaja u njemačkoga pjesnika Eichendorffa, poezija, koja nije slatkovodna nit šećerna poslastica za dame, ali je ipak puna žive, iskrene topline srca.

Razumljivo je, da ga zato ne mogu shvaćati pojedini književnici od onih, koji su za tu stranu poezije naprosto »farbenblind« slijepi, da ne mogu prepoznati pojedine boje i misle, da je samo ona poezija prava, koja govori o pijanoj omami strasti, o bujnim bokovima frine i o golotinji i sirotinji modernoga, iskvarenoga svijeta.

Arnold je u više navrata iznio svoje ideje o pjesničkome radu, naročito u svojim pozdravnim govorima, kojima je otvarao skupštine, kao predsjednik «Matice Hrvatske«.

Jednom je izrekao ove riječi:

»Nije narod tu poradi književnosti i. književnika, nego su književnici i književnost tu poradi naroda. Najmanje dakle, što narod od književnosti može zahtijevati, jest da budu razumljivi; a to će biti, bude li se u njihovim tvorevinama ogledao sasvim način njegova mišljenja i čuvstvovanja. Mene je strah, da smo se u tom pogledu previše udaljili od naroda — zašto se slabo zanimanje za lijepu knjigu ne će smjeti odbijati samo na analfabete i otuđenu inteligenciju. Neka se ne kaže, da narod nema razumijevanja za književno umijeće; jer se prije svega baš o tom i radi, da to umijeće bude i svima razumljivo; a onda rečeno mišljenje pobija najsjajnije narod vlastitim nedostojnim tvorevinama.«

Na mnogim mjestima njegovih govora nalazimo slične misli. O tima i takovim mislima, ja sam sa svojim dobrim profesorom razgovarao i kao odbornik »Matice Hrvatske« naročito kad bi se sastajali iza odborskih sjednica po koji put na književnički domjenak, da u ugodnom razgovoru pretresemo glavnija pitanja u književnom svijetu. Meni su oni razgovori, oni krasni domjenci u miloj uspomeni i nikada ih ne ću zaboraviti. Bilo je ono doba žive borbe između mladih i starih. Tko onu borbu bez srdžbe razmatra mora ipak priznati, da u čitavoj oštrini borbe ipak nije Arnold izgubio otmjene i fine poze evropskoga kritičara. U njemu nije bilo zlobe niti cinizma. On je i onda ostao tankoćutni pjesnik. I zato me je bolilo, kad su na nj napadali. Znao sam, da ga taki napadaji bole, ali on u svojoj skromnosti nije bio kao Milan Ogrizović, koji je jednom svome napadaču rekao: »Ti mi izgledaš kao pseto, koje na uglu kuće vreba i na svakoga laje. Ipak tvoje će lajanje prestati, a moje će ime ostati pokoljenjima«.

U ono burno doba izrekao je dr. Arnold:

»Današnji pripovjedač odabire ponajviše ljude, u kojima svim eksperimentalnim sredstvima može otkriti la bête humaine, te nas time nužno prikiva uz sadašnjost i napaja dušu ogorčenjem.« Tim riječima osuđuje zolaizam, naturalizam i brutalno čeprkanje po buništu. Pa ima i pravo! Kako bismo osudili čovjeka koji bi nam donio u sobu izmetine i bljuvotine pijanice u porcelanskoj vazi za imendan, a kako se veselimo kad nam se donesu ruže! To je u običnom životu i prirodnom tako razumljivo. Ali kad nam moderni pisac na papiru donosi moralne izmetine i bljuvotine, onda je to — moderno. Zašto to ne osuđujemo? Bilo bi žalosno da je čitav svijet samo bunište i smetište, a svi ljudi da su sami govnovalji. Zar ima toliko bijelih ljiljana, toliko svetačkoga sjaja, toliko požrtvovnosti na svijetu, zar ima toliko svetih duša samo zato, da se ignorira? Zato mi je simpatično, kad Arnold veli, da vrijeme može zahtijevati, što ga je volja, ali ono ne može učiniti razum osnovom poezije mjesto čuvstva i mašte. Zato mi je drago, što je Arnold napisao: »Poezija mora da ostane, što je nedjelja među danima: neko odmaranje u višim sferama. Uzme li se k tomu, da je to značajna crta velike poezije od pamtivijeka — onda se ipak pitati treba, je li uputno bilo pincetu, mikroskop i eksperimenat prenijeti na poeziju ili bi bolje bilo poeziju opet navratiti na stazu, koju je narod utro.«

I još je jednu anomaliju naše književnosti osudio Arnold: »Averzija, što ju danas pjesnici prema obradivanju historijske grade pokazuju, u svezi je s duhom vremena, koji nam trajno toliko novih stvari dočarava, da ih ne možemo ni probaviti. Tako smo navikli zanimati se samo za savremeno ili aktuelno — zaboravljajući pri tom sasvim, da su to tek prolazni oblici i raspoloženja. Pošto pak svatko svoje potrebe i brige smatra najaktuelnijima razumljivo je: zašto ljudi ponajviše misle na sebe i ćute za sebe. Misliti i ćutiti historijsko znači — obrnuto misliti na druge i ćutjet za druge: poimence pak za narod, koji nije tu od danas nego od tisućljeća, koji je dakle u neku ruku trajne savremenosti ili aktuelnosti. Nu zato se hoće drugi moral, nego li ga diktira egoizam; zato se hoće samoprijegora i samozataje«.

Pokojni slavni naš pjesnik August Šenoa ubrajao je Arnolda u svoje najmilije učenike i cijenio je veoma njegovu pjesničku nadarenost. On je već g. 1876. u svoju »Antologiju pjesništva hrvatskoga ili srbskoga« uvrstio tri njegove pjesme. Među ovima heroidu »Ljudeviti«, u kojoj pjesnik navodi razlog sjeti svojih pjesama, jer se je na nj za mlada srušilo teško breme boli. Od prvoga časa, kad je stao pjevati, do danas Arnold je ostao vjeran svojim idealima i uvijek blago, milo i sjetno zvuče žice s njegove lire pune najplemenitijih osjećaja prema svemu što je lijepo, dobro i istinito. Već g. 1885. Arnoldovo se je ime slavilo; naročito njegova pjesnička pripovijest »Damjan Juda, knez dubrovački« donijela mu je one godine hvalu »da je ovo najbolja i najljepša pjesma, što je u nas spjevana iza smrti Šenoine«. U »Vijencu« od g. 1898. (br. 13.) čitamo, da je o toj pjesmi jedan ozbiljni učenjak rekao, »da bi jamačno pjesnika uvrstili medu »neumrle« akademike, da je u Francuskoj taku pjesmu ispjevao. Kako se je ova pjesma u nas duboko dojmila svakoga, najbolje dokazuje to, što su njezine završne riječi: »Za dom tek živi, koji umre za nj«, u kojima je ujedno izražena osnovna misao ove velepjesme, upravo prirječjem ostala u Hrvatskoj«.

Ja sam s drom Arnoldom često razgovarao i raspravljao i bile su mi dobro poznate njegove ideje, pak me je ljutilo, što njegovi protivnici osvajaju teren.

Nekoliko dana iza glavne skupštine »Matice Hrvatske« g. 1913. pohodio sam u kr. zemaljskom arkivu svog prijatelja Emilija Laszowskoga, ali ga nijesam više našao u uredu, već mjesto njega prof. Rudolfa Horvata hrv. povjesničara i za onda dodijeljena arkivu. Govoreći o događajima u »Matici Hrvatskoj«, kad me je pitao za mnijenje, rekoh mu da nas naš poraz ne straši, već oduševljava na novi rad, jer taj je poraz tako malen, da je pobjeda naših protivnika »Pyrhova pobjeda«. Budemo li ozbiljno radili, »Matica« će opet doći u ruke naše. Drugo je pitanje sa »Društvom Hrvatskih Književnika«. To je teško predobiti, jer oni imadu za sebe to, što mogu u odboru stvoriti novih svojih članova, koliko ih je volja, i uvijek nas nadglasati. Proti tomu je jedini lijek — rekoh ja — da stvorimo novo društvo«. I to je bio zarod »Kola hrvatskih književnika«. Ali povijesti našega društva pisat ću drugom zgodom. »Društvo hrvatskih književnika« kome sam bio od 9. veljače 1902. odbornikom, u svom organu »Savremeniku« stalo je priopćivati takove radnje, koje su stajale u opreci s kršćanskim idejama i katoličkim moralom i dogmama. Zato je novo društvo, koje je osnovano g. 1913. pribralo oko sebe pobornike kršćanskih ideja. Koje čudo, da su nam oči pale, kad se je radilo o predsjedniku novoga društva, na časnu osobu dra. Đure Arnolda. I Arnold je uistinu simpatično pozdravio društvo, pa je primio privremeno predsjedništvo provizornog odbora za stvaranje pravila, ali poslije se radi preopterećenosti nije dao birati u odbor. Ipak je on u »Kolu hrvatskih književnika«, kojemu je članom utemeljiteljem, bio u prvim godinama, u našem časopisu »Hrvatskoj Prosvjeti« revan suradnik. »Kolo Hrvatskih Književnika« izdalo mu je god. 1918. u svojoj nakladi i zbirku pjesama: »S visina i dubina«. To je bila treća zbirka njegovih pjesama. Prve dvije zbirke bile su: »Izabrane pjesme« u izdanju »Matice Hrvatske« g. 1899. i »Čeznuća i maštanja« (god. 1907.). Sada sprema »Matica« svome dugogodišnjem predsjedniku izdanje izabranih Arnoldovih pjesama.

Potkraj budi mi dozvoljeno priopćiti pjesmu, koju mi je dr. Arnold god. 1906. upisao na uspomenu u moj spomenar.

Milomu vilin-drugu,

Dru. VELIMIRU DEŽELIĆU.

Već dugo gledam u taj vir,
Iz koga naša pjesma zvoni —
I pitam: otkud blažen mir,
Što tvojom toplom pjesmom roni?

Taj vilinski nam mladi rod
Po tlima samo traži sreću...
Ti hvataš okom zvjezdan svod,
Kud ideali viječni lijeću.

Za pjesmom mladih zato tek
Dok strasti pako često vreba —
Iz tvoga nam se smješka vijek
Bar jedan komad vedra neba!

U Zagrebu, 5. ožujka 1906.

Đuro Arnold

I ova pjesma pokazuje čovjeka Arnolda i onu njegovu težnju za idealima i njegovo gledanje na zvjezdani svod. I u toj pjesmi odrazuje se njegovo zdravo i pravo pjesničko srce.

Prije nego li završim moram spomenuti, da je radio mnogo i na znanstvenom polju kao filozof i pedagog. Spominjem radnje: Etika i povijest — Logika za srednja učilišta — Psihologija za srednja učilišta — »Filozofija - prirodne nauke i sociologija« — Zadnja bića. Metafizička rasprava. — O Psihologiji bez duše — Monizam i kršćanstvo — Umjetnost prema znanosti — Može li umjetnost zamijeniti vjeru — Jedinstvena hrvatska narodna kultura.

Sada, o pedesetgodišnjici književnikovanja bogodanoga pjesnika Arnolda »Hrvatska Prosvjeta« i »Kolo Hrv. Književnika« čestita vrlome i plemenitome tome čovjeku, koji je sav svoj vijek posvetio hrvatskoj knjizi i uvijek ostao vjeran svojim idealima prema onoj: Stara garda umire, ali se ne predaje.

Joso Benac:

Slava va višnjih . . .

Ti živiš u meni, ko moja duša,
što se rasplela žiljem i puni
atome mirisa, misli i snova.
Ti živiš ko srž kostiju mojih,
ko Tvorac moje sreće i bolova.
Ja Te ćutim u večeri, dok se runi
sa zvijezda kiša zvukova
Tvoje glazbe, gdje mi govoriš;
i u jutra rana, dok se zemlja sanovna
ovija bijelom maglicom, gdje me dozivaš.
U meni zuje tonovi Tvoga glasa
ko daleki odjeci skladnih lira
i ječe zvonovi
himnu, kada iz visina
slaziš, da mi dušu razastreš
svemirskim prostorom i opojiš
sva joj čula na vrelu ljepote, te zuji
ko glazbalo dirnuto titrajem
nevidnih žica.
Znadem, da si Ti Onaj,
što ispunja sada moje noći i dane
slašću, od koje živim, a ne znam da živim.
Strepim, jer se bojim, da ću se opojnog sna
sklad razići, a život mi postati
uveli cvijet.
Al ti si Onaj,
što si mi dušu očistio vjetrovima,
isprao pljuscima, oplodio sunčanim trakama
i dirnuo strune njezine lire,
da Tebi, Svesilni, pjevaju slavu.

Dr. Ivo Blažević:

Istočna pseudomistika i reforma društva.

I.

O tome, da je duša naše savremene inteligencije neizradena i prazna, da jedan dobar dio još uvijek uživa u otpacima teorijskog i praktičnog materijalizma, a drugi da su se u duši odvojili od kršćanstva, ne može se ni sumnjati. Umno i ćudoredno rasulo opaža se baš u naobraženijim i višim slojevima našega društva. Dnevna iskustva iz života odviše su jaka, a da im ne bi vjerovali. Ipak zapaža se u novije vrijeme i neka reakcija. Zanimljivo je konstatovati da raste broj onih, kojima se sve to zgadilo, koji traže nove vidike i jače ideje, koje će čovjeka opet povratiti k sebi. Javljaju se glasovi: ostavimo vanjštinu i gojimo dušu!

Ali kako?

Ex oriente lux! Otvorimo oči i primimo svijetlo, što nam dolazi čudnim i zamamljivim sjajem iz sunčanih krajeva istoka.

Izdanje »Vid« hoće preko g. M. Marjanovića da zainteresuje naš inteligentniji svijet za okultne i exoterijske probleme, s kojim se kulturni zapadni svijet davno pozabavio. Dosta nam je monističke filozofije jednoga E. Haeckela, pukog formalnog vršenja obreda, Marxovog materijalizma i isticanja slobodne misli u nebrizi za religiozne i duhovne pokrete! Želimo jedan istinski spritualni pokret, koji će proizvesti temeljiti moralni preporod svih slojeva našega naroda u danima moralne i intelektualne degeneracije poratnih i surovih običaja. Stara dogmatika i crkvena vjera nije dovoljna za duhovnu obnovu kao ni plitki pozitivizam. Elementi exoterijskih nauka garancija su za bolje i sretnije dane. U »bijeloj magiji« leže faktori velike duhovne obnove života. Pod njihovim uplivom iz čisto duhovne pobude težit ćemo za spoznajom istine, izdisciplinirati svoje strasti, svoje nerve i svoj intelekat; toliko se naučit koncentraciji misli, harmonizaciji osjećaja i dominaciji volje, da svladavši potpuno sebe, vladamo i svim nepoznatim silama u sebi i tako vršimo blagotvorni utjecaj oko sebe, nu uvijek jedino drugima za volju i korist napretka ljudi i svijeta. (Sravni: M. Marjanović, Okultizam i exoterija, 14 s.)

Zar će zbilja istočne religije dati i našoj inteligenciji viši duševni pogled i jači moralni oslon?

Nemirni duh Evropejca počeo je u zadnje stoljeće, udaljujući se od kršćanstva, da kopa u religijskom blagu istočnih naroda. Markantna je to pojava kod rastrojenog protestantizma. Komparativno ispitivanje religija, isprva pitanje obične mode i želje za nečim novim i tajinstvenim, dovelo je do pojave — slično kao što kod neohumanizma — da se danas u kršćanskim (protestantskim) zemljama bolje poznaju teoretske i praktične nauke Brahme i Budhe nego domaće, kućne religije. Šta više, uz osobno se oduševljenje i izvršivanje praktikâ povela i svestrana misijska agitacija. U tu

svrhu osnovala se brojna teosofska i antroposofska društva po svim većim gradovima našeg kontinenta, a na drugoj strani svijeta, odakle zapljuskuju propagandistički valovi, obrazovana su dva duhovna centra: Point Lom, poluotok Californije kod San Diega i Adyar kod Madrasa u Indiji. Tu su naročiti laboratoriji, škole, dvorane, kazalište, parkovi, tiskare i uredništva s iškolovanim ljudima iz Evrope, koji pišu, drže govore, konferencije i primaju objave od svog »Meštra« iz okultne hierarhije svijeta. (Ibidem, 32 s.) Financijalna pozadina čitavom pokretu vrlo je jaka.

Indijski intelektualci primaju ovakvi religijski interes Evropljana velikom susretljivošću i pružaju im kao gotov kapital svoje duševne energije. Istina, ne biva to iz vjerskih, koliko iz političkih motiva. Radi se o tome, da se 300 milijuna Indijaca osposobe za samostalan i savremen život. Domaća religija uz ustrojstvo kasta, koje se dijamentralno protivi takvim težnjama, ometa njihove cilieve. Treba stvoriti Indiju bez kasta, jer će onda porasti svijest Indijaca da su jedno, i zreli za nacionalnu i državnu samostalnost. S druge strane valja pripraviti i duh Evropljana na taj čas. Najzgodniji je put, ako se život i mišljenje Evropljanina, osobito anglosaske rase — Enlgezi i Amerikanci — azijatiziraju ili bolje hinduiziraju temeljnim naukama o duši, o ljubavi, bratstvu i sreći. Ovaj novoindijski pokret jest u velike zamišljena osnova za borbu na vjerskoj podlozi protiv nasilnog zatiranja rase. Kao da je neka sličnost s židovsko-kabalištičkim pokretom srednjega vijeka, koji je htio svojim idejama judaizirati kršćanski svijet, da izvede svoj nacionalni imperijalistički mesianizam kao osvetu za progonstva Židova iz Španije. Na taj način, makar da Englezi vladaju fizički nad Indijcima, zavladat će indijski duh evropskim duhom. Konačno će duh pobijediti fizičku silu i eto, oslobođenje i samostalnost Indije je ostvarena sve bez ikakvog krvoprolića. S tim u vezi osnovala je A. Besant red »Zvijezda Istoka«, da se što prije ostvari posebna indoevropska kultura i civilizacije. Karakteristično je, da engleska vlada ne gleda ovaj pokret s posebnim zadovoljstvom, te je poduzela i stvarne odredbe (uapšenja, konfiskacije).

II.

Rabindra Nath Tagore, kojega su Nijemci pred neko vrijeme primili s velikim oduševljenjem, ima najjasnije čitav indijski pokret izgrađen u duši. Obitelj Tagore potječe iz Kalkute. Brahmani su, ali su izgubili kastu i vode brahmanski liberalni pokret. U brahmanstvu su dvije struje: jedna napredna i tolerantna, slobodnozidarske boje, osnovana 1830. od Rammohun Roya, a druga konzervativna, koja drži do autentičnosti Veda. Rabindra Nath Tagore ima svoju školu pod vedrim nebom u Bolpuru u Bengaliji, gdje vježba učenike u svojim praktičnim zasadama. Rado putuje, drži predavanja, piše knjige, agitira za svoje ideje simbolikom i bez simbolike. Radi među svojim zemljacima a trudi se, da što više duhovnog blaga svoje domovine saspe u Evropu. Njemu je to

sveti rad za zapadno-istočno ujedinjenje. Indijac će uzeti od Evropljanina formu, slobodu misli, a Evropljanin će dobiti za uzvrat mnogo novih vjerskih nazora i ideja, te će zatomiti i utišati sve protivštine i probleme, što mu se izdižu u vlastitoj duši. Tada će se poništiti sve zapreke što stoje među Istokom i Zapadom.

Rabindra Nath Tagore drži da je našao ključ riješenju svih poteškoća u ljubavi. Sva je priroda jedan bog. Svaki dah, svako biće, sve što opstoji — dio je boga. A mi smo ljudi najsavršeniji i najidealniji dijelovi boga, pa makar mi pripadali bilo kojoj kulturi, rasi i narodu. U dobrom organizmu nije dio nikada smetao drugoj česti bilo čime. Zato ćemo se međusobno ljubiti, jer ljubeći drugoga ljubimo sebe kao dijelove najsavršenijega božanstva. Gledaj u svome bližnjemu božansko Sebe i ne ćeš bližnjega nikada mrziti. Imat ćeš u sebi potpun sklad i nailazit ćeš na njega svagdje u širokom svijetu. Eto kako ljubav sve posvećuje i usrećuje.

Tagore je panteist pa je na panteizmu i sagradio svoju nauku »pomirenja«.

Spekulativna kritika ne priznaje realnu opstojnost panteističkog sistema, pa zato je i ljubav, deducirana iz takvog sistema, lišena jednog pozitivnog i uporabivog značenja. Onda je ona bajoslovna i ishitrena. Shvaća li Rabindra ljubav budhistički, jer on u svoj sistem rado unaša i budhističke koncepcije, postaje mu teorija negativnom i dobiva notu, koja je onesposobljuje za preporod. Budhistička se ljubav sastoji u potpunoj beščuvstvenosti. Čovjek ne smije ni ljubiti ni mrziti, jer je ljubav i mržnja izljev želje za životom. A svaka želja za životom je griješna, jer osporuje zalaz u nirvanu a uzrok je neprestanom tumaranju u ponovnom životu poslije smrti. I zato princip ljubavi — inače najaktivniji — kod Tagore nije aktivan nego potpuno pasivan. Njegova teorija ne bi proizvela bolnice, sirotišta, ubožnice i druge humanitarne zadruge i zavode. Pravda ne bi tražila sankciju povređenog moralnog reda, niti bi se istina digla na nužnu samoobranu. Takovo raspoloženje njemu konvenira, ali je zato ipak jedno bolesno raspoloženje, baš kao što je to i onaj dio Tagorine ljubavi, kojim iskazuje životinjama i cvijeću božansku čast. Hoće li se doista proizvesti duboki socijalni pokret, koji će uvesti red u dušu svakog pojedinca, u obitelj i u društvu, među narodima i državama, onda taj pokret mora proizlaziti iz kud i kamo dubljih motiva nego što je R. Tagorina šećerna i »noli me tangere« ljubav i nebulozni, panteistički pojam boga, koje zgodno ocjenjuje P. Sinthern D. I. kao »ein pantheistisches Nebelmeer, das sich bei jedem festen Zugreifen des Verstandes in ein wesenloses Nichts auflöst«. (Religionem und Konfessionen š. 42. Herder 1923.) Tim manje će Tagore uspjeti u zdravoj i savremenoj reformi, što je on evolucionist te se daleko udaljio od predkršćanske indijske filozofije, koja je u većoj mjeri bila teosofska i reformatorska nego li njegov sistem. Zaostao je i za grčkom teosofijom, koja je uvela askezu kao filozofsku propedeutiku, da joj bude lakša spoznaja sebe i veza s Bogom. Najbolji umovi ra-

dili su u oba pokreta, pa ipak je plod svih tih nastojanja, težnja i borba ostao vrlo jalov. Novoplatonik Plotin koji je proizašao iz rimsko-helenističkog svijeta i Budha, prvijenac indijskog naroda, bila bi možda ona dvojica, koji bi se po izvještajima, u nekoj savršenijoj mjeri dovinuli do vlastite obnove i veze s Bogom. A tragično je kod svega, da i ova dvojica nijesu mogla trajno reformatorski djelovati. »Es liegt eine geradezu erschütternde Tragik darin, dass Jahrhunderte und Millionen von Menschen ihre besten Kräfte erschöpfen musten, um in einem einzigen Individuum zu verwirklichen, was das Ziel der Sehnsucht aller war. Alle anderen blieben unerlöst in ihrem Sehnen. Sowohl die neuplatonische als die indische Theosophie waren in sich ausserstande, den einzelnen das Gut zu vermitteln, das Plotin und Buddha zuteil ward«. (A. Mager O. S. B., Theosophie u Christentum. s. 35. Berlin 1922.) Nema dublje i jezgrovitije ideje za uređenje naših odnošaja prama Bogu i prama bližnjemu, nego što je kršćanska nauka, da smo djeca Božja po milosti otkupljenja, braća da smo jedan drugome po stvorenju i tim što imamo zajedničkog oca na nebu. Imamo i najidealniji uzor veze između Boga i čovjeka u osobi Isusa Krista. Pa kad kršćanstvo ovako dubokom i stvarnom etikom radi naše slabosti i otpornosti i djelovanja tamnih sila nije moglo da proizvede savršenu obnovu, onda se manje možemo ozbiljno nadati od indijske ideologije, odakle R. Tagore vadi svoja reformna načela. Našli bi se pred činjenicom, da smo potratili mnogo vremena u studiju, a da ne bi mogli pokazati skoro ni na kakve pozitivne rezultate u vlastitoj obnovi i obnovi svoje okolice. Konstatovano je, da su baš struje, kao primjerice teosofija i antroposofija, dakle one, koje imaju očevidno indijsko porijetlo, unijela zbrku u vjerske i ćudoredne pojmove i pogodovala praznovjerju u obilnoj mjeri. Kršćanin, koji razumno vjeruje »Credo« i drži se istinski dekaloga više čini za osvježenje duhovne atmosfere u Evropi nego sva maštanja i samosvjesni izvodi R. Tagore. Jer Rabindra Nath Tagore jest i ostaje poganin.

III.

Od Tagorinog bramanstva još je mutnije vrelo budhizam, odakle želi Zapad da srče sokove za duhovnu obnovu. Budhistička filozofska nauka već je i zato nepodesna za nutarnju izgradnju, jer ne postavlja nikakvog ideala bez kojega nije moguće u reformi konstruktivno operirati. Ona je u svom originalu potpuno ateistička, bez spoznaje jednog apsolutnog bića, koji bi bio Bog. Istom kasnije formacijom do religije postaje ona teistička i to politeistička. Ni u jednoj od obadviju formi ne može da udovolji nama prirođenoj i realnoj težnji za praizvorom Ljepote, Dobrote i Istine. Temeljna dogmatska budhistička nauka jest nauka o seobi duše. Ni ta nema znanstveno-filozoske podloge, nego je niknula iz posve egoističnog motiva. Pozadina joj je zakon karma. Karma je želja za životom. I dok bude zadnja želja, bila ona bol, srdžba, ljubav, nada tinjala u grudima čovjeka, dotle će usudna

karma vršiti nad njim svoju moć, te će duša po rastavi s tijelom poći u drugo tijelo, a ne u ništavilo nirvane. Kad uništi u sebi svaku aktivnost, uništena je i karma i prestaje seoba duše. Takova je nauka amoralna. Već radi toga, što se posvema psihofizički pojavi uzimaju kao crimen za okajanje seljenjem i što okajavamo tobožnje grijehe, za koje nijesmo nikako svjesni, da smo ih počinili u našoj tobožnjoj predeksistenciji. Konačno i radi toga, što zlo i dobro izjednačuje u jednakom svršetku u povratku u ništavilo.

Prirodno je, da ovakovi nauci ostaju bez ploda, jer ne sadržavaju u sebi ni motiva ni sredstava za aktivni duhovni i kulturni život. A de facto je moralni život budhista na niskom stupnju zbog čestih umorstva, samoubijstva, poligamije, i polijandrije i opijanja morfijem. Makar da se Englezi trude, da n a r o d dignu u kulturi, ostade on ipak pod uplivom budhizma već tisuće godina na istom stupnju bez znanosti, umjetnosti i općenitog napretka. Ako ima nekoliko savremenih etičkih zapovijedi: uzdržljivost, milosrde, bratstvo, posljedica je to praobjave ili postulat razumne ljudske naravi. Spoljašnost, razvratnost, praznovjerje i neprirodna askeza iskrivljuju i potamnjuju i te svijetle strane.

Pa onda da idemo piti vodu života iz ovakovih vrela? Takve nauke ne mogu tvoriti jezgru jednog dubokog i svestranog religioznog pokreta, koji bi renovirao dušu pojedinca i društva. Savremeni Evropljanin treba danas religiju, koja mu riješava dovoljno sve probleme njegovoga intelekta, koja zadovoljuje moralni osjećaj i daje zdrave i plodne osnovice za socijalni život. Ako netko drži, da istočne religije ostvaruju ove ideale, te ih hoće k nama prenijeti, stvorit će još veću nesređnost u našim dušama.

Antun Franulović:

Susret.

Večeras ću opet, dok će zvijezde plahe
Po svemiru posut svoje zlatne prame
Susresti te krasna. Na dnu tvoje duše
Makar jedna čežnja čekati će na me.

I kad budem s Tobom ne ću moć ni jedne
Riječi da ti kažem. Tek ću jedno znati
Da si tako lijepa i samo ću ćutit,
Ko zvijezde plahe, što će nebom sjati.

Bar da one hoće u noćnoj tišini,
Kada svaki treptaj na dobro im sluti
Da ti kažu krasna, koliko te volim
I što srce moje sve za tobom ćuti.

Antun Matasović:

Povratak.

Ne ću da Vam čestitam, nego Vam posve iskreno izjavljujem, da mi veoma laska, što ste me odlikovali povjerenjem, da zajedno s Vama izvedem zasnovani nacrt. Koliko sam vidio iz poslanih spisa, Vaše bi iznašaće bilo kadro stvoriti novu epohu u kemijskoj industriji, a napose kod dobivanja kovina i ostalih elemenata iz ruda i zamršenih spojeva, koje je stvorila Priroda kroz duge eone. Čini se, da ste iznašli kamen mudraca, kojim je čovjek u stanju, da razriješi svaki čvor, koji zamršavaju elementi po čudnoj svojoj srodnosti u raznim kemijskim spojevima.

Vi se ne zadržavate kod same materije, nego znadete, da njom dirigiraju razne energije. Vi hoćete, da energije same razluče ono, što su spojile, te da čist elemenat na pr. kovinu izlučite od ostalih elemenata. Na taj ste način zašli u tajne energija, koje su zapravo ključ svakog kemijskog spoja. Primarne energije kao kalor i elektrina trebaju da izazovu druge, koje danas u netočnom poznavanju nazivljemo zrakama raznih imena po posljednjim slovima alfabeta.

Vaša je zamisao ženijalna u svojoj jednostavnosti, a čini se i razmjerno lako izvediva u praktičnoj primjeni. Praktičnost, a i rentabilnost se specijalno ističe u tome, što se kao sirovine za dobivanje raznih elemenata mogu upotrijebiti najrazličnije rude, kamenje, pače svaki komadić zemlje ili tvari, u kojemu se nađu makar samo tragovi željenog elementa. Na taj način je cijela zemlja jedan ogroman rudnik, a ne kako su dosada to bila samo neka privilegovana brda, koja u svojoj utrobi kriju rudače s velikim procentom kojeg elementa potrebnog ljudima. Osim toga za dobivanje energije, u prvom redu topline, po Vašoj metodi može se upotrijebiti svaka tvar sposobna za oksidiranje, dakle i ugalj s najmanje kalorija bez obzira na njegovu starost i čistoću.

Ja bih kao arhitekt suradivao kod osnove i izgradnje zdanja, u kojima bi se razvijali po Vašoj metodi kemijski procesi. Po svoj prilici da mi to ne bi bilo teško, jer se zamišljene zgrade ne razlikuju mnogo od visokih peći i talionica, koje sam prije pet godina za naše poduzeće izgradio. Budite uvjereni, da će me zaista veseliti, ako budem tako sretan te zajednički s Vama privedem u život Vaš naum, jer Vaše iznašašće moglo bi značiti jedan veliki korak čovječanstva naprijed.

Ali, prije nego se definitivno vežemo jedan s drugim, smatram dužnošću, da od Vas zatražim neka razjašnjenja, koja će Vam se možda kao kemičaru u prvi kraj učiniti čudnim, a moguće i neumjesnim. Međutim još ste mlad, jako mlad, duh Vam je elastičan, pa ćete moći shvatiti iskrenoga prijatelja, koji doduše još nije imao prilike, da Vam zasvjedoči svoje prijateljstvo, a koji je odmakao pred Vama skoro za dvadeset godina i to ne djetinjstva, ili mladosti, nego za dvadeset godina okrutnog i brutalnog života.

Ja se naime ne mogu nikako prihvatiti zajedničkog rada, ako naše djelo ne će biti od opće važnosti za napredak čovječanstva, jer lične me ambicije više ne zanose, a već je i previše kasno, da sam primoran služiti materijalnom uspjehu jedne grupe ljudi ili pojedinaca. Vi mi morate jasno razložiti, u koliko će naš rad poslužiti spomenutom cilju, pa ako smo iste misli, nema zapreke, da Vam pružim ruku pomoćnicu.

Međutim, da me pravo shvatite, ne ćete zamjeriti, ako budem indiskretan prema samom sebi, te iznesem jednu epizodu iz svoga života, koja mi je dala povoda, da sam danas mišljenja, kojega nijesam bio, kad sam brojio odprilike toliko ljeta, koliko danas Vi. Tada sam bio čovjek ispod trideset godina, dakle mlad, obrazovan, moguće talentiran, a svakako bogat.

Netom sam svršio studije, došao sam, da preuzmem s bratom, što su nam namrli pređi; naime rudnik, koji je bio vlasništvo naše obitelji još od šukundjeda. Poduzeće je bilo dobro uvedeno, ali način iskorišćivanja je bio dosta primitivan, što se osobito isticalo u razmjerno slaboj rentabilnosti radi konkurence, koja je stajala na visini vremena. Radi toga nas je otac dao izobraziti, kako bi poduzeću što više koristili. Stariji brat je svršio montaniku. Od naravi imade mnogo poduzetnog duha, a osim toga neobična sposobnost za stvaranje kapitala. Već prije mog dolaska privukao je strani kapital našem poduzeću i učinio ga dioničkim društvom, te proveo predradnje za proširenje poslovanja.

Kad sam došao, već se gradile nove talionice i nove peći i bušili se novi rovovi. Ja kao jači od dioničara dobio sam referadu o zgradama i gradnjama, dok je moj brat usprkos svojih godina dobio položaj prvoga šefa.

Nadzirući gradnje i općeći s iskušanim arhitektima i inžinirima zapravo sam učio. Da pak kao stručnjak pred počinjenima sačuvam svoju reputaciju, preuzeo sam gradnje stanbenih zgrada, te sam uložio sav trud i znanje u taj posao. Bio sam iškolovani protivnik stilova i t. zv. estetiziranja, kakvo je bilo u tečaju sredinom prošloga vijeka, jer gotiku, renesansu i ostale stilove stvorilo je vrijeme, u kojem su se javili, a također je bio odlučan i materijal, koji se za gradnje upotrebljavao. Danas, u doba željeznih konstrukcija, cementa i betona romanski i gotski lukovi za nas su gotovo igrarija. Prema materijalu, koji nam je na raspolaganju, trebamo stvoriti nešto novo, što odgovara i vremenu i materijalu.

Za naš su vijek značajne ekonomske nauke, pa je stoga i naš način života ekonomičniji, a u graditeljstvu se to očituje temeljitim izrabljivanjem prostora. Mi imademo vrlo malo smisla za monumentalnost i impozantnost, jer smo previše poslovni. Ja sam imao sagraditi zgrade, u kojima će ljudi živjeti i sklapati poslove. Te okolnosti su mi postavile probleme, koje sam trebao kao umjetnik riješiti računajući na materijal, kojim ću graditi.

U ravnateljstvu sam bio jednak među jednakima, pa sam mogao iznijeti svoje misli i bez zapreka druge za njih predobiti.

Sam sam izabrao mjesto, pravio nacrte i troškovnike, te sam mogao raditi i graditi, kako sam htio i svoje ideje provesti u praksi do zadnjih konzekvenca.

Gradio sam stanove za činovnike i ostale funkcionare poduzeća. Velikoj i bogatoj gospodi pravio sam kuće s velikim prostorijama, po kojima je lagano bilo izložiti sve znakove imanja i blagostanja pojedinaca, kojima je stalo, da sami u tom uživaju i posjetnike bez ijedne riječi na to upozore. Težište tih kuća bilo je dvorište, koje je zapravo bilo cvijetnjak ili mali sjenoviti park. Tim ljudima, koji samo s brojevima rade, kuća je udoban zamak za smirenje i sabranost, nakon napetog traženja konjunkture iz mršavih izvještaja zavidnog poslovnog svjetskog aparata, koji u svojoj biti nije ništa drugo, nego nesmiljena i brutalna konkurenca.

Činovničke kuće bile su mnogo manjega stila, ali ipak takve, da se u njima mogao razviti čedni konfort. Njihovo je težište većinom bila ulica, jer to je zadovoljavalo njihov interes za ostali svijet, nakon šablonskog rada od više sati po uredima.

Međutim najvrednije moje djelo bio je svakako direktorij: reprezentativna zgrada na uzvisini iznad stanova i ureda, malo po strani, ali ipak u dovoljnoj blizini tvorničkih uređaja, da je međusobna veza na prvi pogled bila očita. Ta je zgrada lubanja poduzeća. Odlikuje se izvana i iznutra poslovnom elegancijom, koja zabacuje sve nepotrebno, nego traži samo ono, što je najnužnije i najpotrebnije. Veliki ulaz, koji podsjeća donekle na jezoviti ulaz u rov, vodi u vestibil, na koji sam bio najviše ponosan. Poslovna otmjenost iz njega najviše izbija, a nutarnji raspoređaj cijele zgrade odmah se vidi, da gotovo nije potreban nikakav čičerone, koji će stranca uputiti, kamo da pođe. Kod svih tih zgrada sav vanjski ukras sam po sebi otpada: mirne četverouglate plohe raznih veličina razapete između željezne konstrukcije skladno se izmjenjuju, to je sve. Tu i tamo ima finog kamena, nešto mramora i bronca, ali samo ondje, gdje je potrebno, da se diskretno upozori na sjaj kapitala, koji predstavlja cjelokupno poduzeće.

To prvo moje djelo većega stila, bilo je za ljude. Kod svake zgrade morao sam držati na umu, čemu služi i koliko sam više u tom uspio, toliko sam bio zadovoljniji. Kao umjetnik, nijesam bio toliko umjetnik materijala i forme, koliko svrhe. I kad je moje djelo potpuno udovoljavalo svojoj svrsi, osjetio sam posebnu skladnost u duši, osjećaj skladnosti umjetnika, koji je svjestan, da je stvorio umjetninu.

Za tri godine dovršio sam u glavnom cio kompleks zgrada, kojim sam rekao sve, što sam kao graditelj u toj periodi svoga života imao da reknem. U to vrijeme uspjelo je mome bratu smanjiti konkurencu karteliranjem svih rudarskih poduzeća u zemlji i zainteresiravši državu za naše poduzeće. Imao je u planu, da tečajem vremena stvori jaki trust ili možda da sjedini sve talionice u jedno jedino poduzeće, koje bi proširilo svoje djelovanje i u inozemstvu, kad bi imalo monopol u zemlji. Trebao je jedan čovjek od položaja, koji će sve pripraviti za buduće veze.

Brat je odlučio, da to budem ja, a naslov, s kojega bih putovao, bio je proučavanje tehničke organizacije sličnih poduzeća. Tada je došla epizoda, o kojoj Vam kanim pisati, a koja je pospješila moj odlazak.

Za te tri godine moj odnošaj prema podčinjenima bio je u glavnom odnošaj feudalca prema kmetovima. Činovnici i radnici bili su moja svojina, samo demokratski odgoj našeg vremena sam po sebi nije dopustio, da to dođe jasnije do izražaja. Posljedica moga shvaćanja bijaše, da sam jednog jutra pred vratima svoje sobe mjesto cipela našao novorođenče jedne radnice od sedamnaest godina, koja je u porodu umrla. Afera je bila za onda za me malo drastična i osim dvodnevnoga uzrujavanja ne bi me baš puno tuširala, jer dijete je predano materinoj majci, a ostale formalnosti, napose novčano pitanje uredio je bez ikakve buke jedan advokat. Međutim, da se o stvari odmah u početku zašuti, otputovao sam odmah na zasnovani put.

Najprije sam se zadržavao u poduzećima angažiranih kapitalista kod nas, za tim sam stekavši poznanstva prelazio drugima držeći se plana i savjeta svoga brata. — Tako sam proveo oko deset godina imajući za zadaću osim sticanja i podržavanja veza proučavati tvorničke uređaje i organizaciju raznih poduzeća, zatim pojedine sisteme visokih peći i talionica, čim bih mogao koristiti našem poduzeću, kad se vratim. Ali u tome sam veoma malo našao što za sebe. Kao arhitekt za talionice nijesam se nikad mogao pravo oduševiti, jer su moj graditeljski instinkt interesovale samo zgrade, koje neposredno služe ljudima. Moja pak djela kod kuće daleko su natkrilila slične gradnje, što sam ih vidio u inozemstvu.

To me je dakako u prvo vrijeme napunilo ponosom, ali samo u prvo vrijeme. Graditelj stvara direktno za ljude, pa nije onda čudo, da su me i oni sami u formalnoj besposlici počeli više zanimati, to više, što je prava svrha moga odsustva bila sticanje znanaca i prijatelja.

Zašao sam u metež velikog poslovnog svijeta, u kojemu sam bio na oko i sam možda odličniji član, ali zapravo tek postranski posmatrač. Promatrao sam grozničavi rad svojih novih prijatelja, u kojemu svu duševnu energiju apsorbira uočavanje zgodnog momenta za odlučni čin, kod kojega jedna jedina riječ često znači dobiti milijune ili ih izgubiti. Cilj je svima isti: dobitak! i sva okolina tih ljudi, svako njihovo i najmanje djelo, svaka pojava u njihovom životu, kao na pr. razonođenje i bolest ima da posluži samo tome cilju. Živio sam s tim ljudima po poslovnicama, sretao sam se s njima u privatnom životu, promatrao sam ih, kad rade i kad miruju, ali uvijek sam vidio jedno, što ih miče, što ih goni, a to je neki apstraktni pojam, koji se može realizirati samo brojčanom veličinom, koja reprezentira možda samo jednorednu knjigovodstvenu stavku, ali koja ipak znači često velik kup banknota.

Taj cilj im je pred očima uvijek: i kad se razbacuju novcem i kad gube velike svote na okladama kod konjskih utrka, kad pomažu humanitarne ustanove, kad vele, da ljube, — uopće taj cilj dirigira cijelim njihovim životom i kad sniju i kad su na javi.

Vrlo malo sam našao kod njih momenata pravoga veselja, blaženog smiješka gotovo nikad, a pogotovo ne nagle provale iskrenog čuvstva ili tihe sreće. Mjesto toga nad njima je vladala jezivost, neka tajna bojazan, nejasni strah. Život njihov nema jedinstvenog kontinuiteta, nego je iskidan i nervozan. Nemaju svoje volje, nego je nešto izvan njih, što dirigira svakom njihovom činidbom držeći ih vječno stegnute u jakim okovima, — a to je kapital. Ti ljudi, što im se domovi sjaju u svili i mramoru, kojima su ruke otešćale od dijamanata i zlata, bili su poput dugog niza robova okovanih jedan uz drugog, koje oštri bič nesmiljeno tuče, da u njima ubije i posljednji trag onog, što čovjeka čovjekom čini.

Počeo sam ih iskreno sažaljevati, to više, što sam se i ja osjetio u njihovu nizu, — tek što je slučaj htio, da se na čas prekinula spona, koja me prikivala uz njih, pa iz distancije mogu da ih promatram. Moje izbivanje od kuće bilo je doduše plandovanje, ali u toj dokolici trebao sam izdjelati jaram, u koji ću kasnije biti upregnut. Jer dok moj brat i njegovi komilitoni žive po istom receptu kao moji novi znanci praveći planove, ja utirem putove, kojima će ti planovi doći do ostvarenja. Za to me nagrađuju na način, koji je sam po sebi naravan, ali na koji nijesam reflektirao. Točno četiri puta na godinu slao mi je brat izvještaj, kako je raspolagao mojim prihodima, koji su proisticali u glavnom od dividende na dionice i tantijema našeg poduzeća. Tu dakako nije bio uračunan konorar, što mi je redovito slan u inozemstvo i od kojega sam živio.

Moje prihode ulagao je brat u nove dionice, te se tako moj imutak s godine u godinu povećavao tako, da su mi prihodi rasli gotovo u geometrijskoj progresiji, — međutim moj honorar za život mi je bio dosta. Ja upravo od toga obogaćivanja nijesam ništa drugo primijetio, nego da su brojke u bratovim izvještajima rasle. — On i ja nijesmo pokazivali jedan prema drugom običajnih sentimentalnih nastrojenja, nego bijasmo dva čovjeka, od kojih svaki radi svoj posao osjećajući ipak, da su izrasli iz istog podanka. Kod njega se očitovalo to u tome, da je evidenciju o mom imutku vodio savjesno i sa stanovitom nesebičnošću, ali meni su ipak bile jasne njegove namjere. Htio je, da nas dvojica budemo što jači dioničari poduzeća, te da tako vodimo u njemu glavnu riječ.

Meni to nije konveniralo, jer što dalje, cijela mi se narav sve više protivila, da na se uzmem jaram, koji tišti poslovni svijet. Imutak, koji mi ne bi povećao blagostanje, nije za me imao privlačive moći, jer sam stekao iskustvo, da povećanje imutka ne znači povećanje blagostanja. Vidio sam tolike ljude, koji su udobno živjeli s imutkom s par milijuna, a kad im se imutak podvostručio, ne samo što se nije opažalo, da im se blagostanje nije razmjerno

povećalo, nego je naprotiv bilo očito, da traže više energije u radu oko sačuvanja stečenog viška.

Osim toga kao arhitekt moderne škole instinktivio sam bio protiv svega, što nije nužno, što se ne može racionalno privesti sređenoj svrsi. — Međutim ja sam ipak posjedovao velik imutak kod kuće. Što će mi on? Što ću s njime? Kako ću ga upotrijebiti? Kojoj ću ga svrsi privesti? To su pitanja, koja su mi nesvjesno sama od sebe dolazila i na koja je moja duša tražila odgovor.

Tada mi se javlja neodređena jedna ideja, koja me je sve više zaokupljala — moj sin! To dijete uzdržavano je iz mojih prihoda. Brat je davao potreban novac advokatu, djetetovom skrbniku, koji se je pobrinuo za sve: i za diskreciju i da umiri našu savjest, t. j. da nas uvjeri, da sam se u čitavoj stvari ponio kao korektan čovjek. I o tome sam dobivao redovite izvještaje, pače mi je poslao i dječju fotografiju, koju je pribavio advokat. Kad sam primio taj komadić papira, prostu vašarsku fotografiju, koju je dala načiniti radnička mati, djetetova baka, osjetio sam dotada jedno nepoznato čuvstvo: to malo bucmasto derište pobudilo je u meni samilost i probudilo osjećaj, da imade još nešto, što je vrednije od cijelog moga imutka. Fotografiju sam spremio u pisaću mapu i često sam instinktivno posizao za njom, dok se nije jasno ispoljio u duši jedan novi osjećaj, snažniji, nego ikoji drugi. Bio sam čovjek, list ili sporedni isperak na deblu čovječanstva, koji će svoju ulogu svršiti dobro ili loše. Kad nju odigram, nestat će me kao lista, što u jesen spade s drveta, a da iza mene ne će prolistati nova grančica i novom se proljeću okiti cvijetom. Ovo dijete bilo je stanica, koja me je vezala za stablo, bilo je karika u dugom lancu, kojom se veže jedan čovječji život za prošlost i budućnost ljudskoga roda. Prema tome djetetu nijesam osjećao drugih dužnosti, osim onih, koje su mi propisali moj brat i advokat, ali osjećajem, da sam otac, nijesu oni mogli dirigirati.

S kasnijim izvještajima poslao mi je brat opet par puta nove fotografije. Što je dijete više raslo, to je moj očinski osjećaj bio intenzivniji. Ja sam to dijete, koje nijesam da tako reknem ni vidio, iskreno zavolio i bavio sam se mišlju, da mu nešto više učinim, nego što zakon propisuje, — ali —! Jest, taj »ali« počeo me uznemirivati. Ja moram da sačuvam stanovitu diskreciju, jer njegova je mati radnica, a moj je položaj visoko iznad nje. Po općem shvaćanju, koje je sankcionirano i građanskim zakonikom, između nas je nepremostiv jaz i da je mati živa, mogla bi najviše tražiti alimentaciju primjerenu njenom položaju, dok bi, da sam radnik ili obrtnik, mogla tražiti čak i ženidbu. Tu sam došao do jednog novog saznanja, koje mi je otkrilo jednu društvenu laž, u kojoj živi današnje ljudstvo, a to je t. zv. jednakost, ravnopravnost ili, ako hoćete, t. zv. demokratizam. Prema normiranom shvaćanju današnjeg društva, moj sin, krv moje krvi, može da bude samo radnik ili u najboljem slučaju kakav niži činovnik, dok se njegov otac broji među prve među prvima. On ne smije biti intelektualac, da možda kasnije ne pravi

smetnja životnom toku svoga oca kakvim zahtjevima, koji bi se mogli javiti u formi društvenih škandala.

Mi smo podijeljeni u kaste kao i prije pet hiljada godina s tom razlikom, da nas danas ne dijeli porod ili pleme, nego opet — kapital. Razlika je samo ta, što nije isključena mogućnost, da će se moj sin u budućnosti sretnim slučajem u svom položaju izdići do oca ili iznad njega, kako su se izdigli mnogi radnički sinovi, — i to je jedini napredak pred Indijcima ili Egipćanima, o kojima je naše znanje još danas dosta mršavo. Ovo saznanje postalo mi je mjerodavno za promatranje svih društvenih pojava današnjeg vremena kao i regulativ za kasniji moj rad.

Dijete je imalo već pet godina, kad mi je brat javio, da se jedan dio njegovih planova počinje ostvarivati, te da se imam ozbiljno prihvatiti proučavanja velikih tvorničkih uređaja. U tome je upravo sastojao moj rad za drugih pet godina.

Kako sam spomenuo, što osobito nova, što bi moj interes osobito privuklo, nijesam našao. Peći, talionice, zgrade bile su u glavnom poput naših, u koliko tehnički napredak nije pokročio naprijed, — ali i tu nije bilo nesavladivih novosti. Jedina osobitost, koja mi je od prvog dana uprla u oči, bili su uređaji za radnike i njihovi stanovi, — toga nije bilo kod nas. Mi smo imali razmjerno malo profesionista radnika, jer se naš radnički kader rekrutirao ponajviše iz slojeva siromašnog seljačkog svijeta, koji je dolazio na rad da nešto zaradi, a ne da stalno živi od toga. Stoga radnički pokret još nije imao pravog odjeka kod nas, dok se u stranom svijetu s njime računalo kao s činjenicom.

Stoga su se tamo oko rovova i među tvorničkim zgradama nalazile prostorije za radnike, gdje su se zadržavali za vrijeme odmora. U godišnjim izdacima bila je stavka za pravljenje i uzdržavanje radničkih stanova, te rubrika za radničko osiguranje, — čega svega nije bilo kod nas. Na sjednicama i vijećima kao i u privatnom razgovoru raspravljalo se o radnicima jednako temeljito i ozbiljno kao i proširenju posla ili o plasiranju robe. Radnik je bio činbenik s kojim se je računalo i koji je važan za uspjeh poduzeća.

Ali smjer tih rasprava dirigiralo je samo jedno, a to je pitanje dobitka. Kapitalisti gradili su radničke stanove, davali su im razna beneficija, ali samo radi toga da osiguraju miran tok posla, iz kojega su nastojali povući što veći materijalni uspjeh za svoja poduzeća, — jer jaka radnička organizacija bila je neman, koja je od vremena do vremena, kad je osjetila svoju moć, prijetila da ugrozi ne samo dobitak, nego čak i opstanak ovog ili onog pothvata.

Bilo je momenata, u kojima su sva pitanja do nedavna vitalne naravi zašla u pozadinu, da nastupe duge rasprave o radničkim zahtjevima. Tada su lica kapitalista bila zabrinutija nego obično, govor im je bio nervozniji, a rad grozničaviji, — jer se javljala masa, koja im je prijetila borbom na život i smrt i koja je bila kao vulkan, koji svaki čas prijeti provalom.

Na pregovorima između poslodavaca i radnika dobio sam uvid u stanje ove klase ljudi, kraj koje sam nekad prolazio zatvorena oka. Moje simpatije nesvjesno su se priklanjale k njoj, jer bila je jedna žilica, koja me je vezala uz nju — moj sin! I dalje sam ostao nepristran promatrač, ali pitanje odnošaja radnika prema poduzeću sve više je privlačilo moju pozornost. Moji drugovi nijesu shvaćali radničkih zahtjeva, gdje im je čedno blagostanje bilo osigurano i očito su se tužili, što nemaju shvaćanja za njih. Radničko je vodstvo isto predbacivalo njima i za daljnje dvije tri godine, uočio sam dvije vojske, koje se bore na istom terenu, a nigdje nema bijele zastave, koja bi bila vijesnik primirja.

Uz novi rad, koji me je faktično sve više okupljao, dao sam se ozbiljno i na proučavanje radničkog pitanja to više, što me je na to upozorio i moj brat, jer da i kod nas počinje vreti. — Moj je sin imao dotle već osam godina, te je polazio u školu. Jedamput sam ga pače i vidio, gdje se igra i tuče s djecom, kad sam na kratko vrijeme bio kod kuće. Nitko me nije upozorio na nj, — poznao sam ga po slikama. Dječačić od osam godina pobudio je u meni ugodno čuvstvo, a nešto, kao da mu činim nepravdu, zatitralo je u dnu moje duše. I od toga momenta još sam jače osjećao vezu s tim malim stvorenjem.

Daljnje dvije ili tri godine proveo sam u marljivom studiju svoga predmeta. Graditeljske probleme novih peći u koliko su me interesirali dosta sam brzo svladao, te sam se dao na omiljeli svoj predmet: ljudske stanove i to u prvom redu radničke. Proučavajući razne tipove s kasarničkim sistemom nijesam bio od prvog časa zadovoljan. U ogromnim zgradama zbijeni ljudi ne osjećaju se dobro; odbijaju se jedan od drugoga, jer previše im se ukrštavaju interesi. Mnogo su mi bili simpatičniji separatni stanovi, gdje se svaka familija za se razvija, pogotovo gdje imade komadić zemlje, na kojoj se može razviti čedno gospodarstvo i na kojem ima mjesta, da djeca mogu skakati i igrati se.

Kod svih tih zamisli pred okom mi je bio jedan mladi radnički bračni par s nekoliko zdrave djece oko sebe, koji se smjestio u dvije čedne sobice pune svijetla i zraka, s kuhinjom u kojoj je provedena ventilacija, da se u njoj moglo prebivati i spavati. Uz kuhinju i malu smočnicu bila je prostorija za pranje i kupanje. Kuhinja i jedna soba gledale su na dvorište i na ulicu, da se omogući majci nadzor nad djecom pri igri. Taj bračni par bio mi je srcu blizu, jer on je bio krv moje krvi, a i djeca njegova bila su mi blizu. Čuvstvo tihe poezije ispunilo je moje srce, jer sam radio za jedan dio svoga ja i bio sam uvjeren, da će se u tom domu osjećati ugodno i voljko.

Uz ovu kućicu zamišljao sam drugu, treću cio niz većih i manjih za veće i manje obitelji, a svaka je bila jednako udobna i lijepa. Uložio sam svu svoju energiju, da mali prostor što bolje izgradim, te da iznađem način, kako bi sa što manje sredstava pružio stanovnicima što više udobnosti. — Ove kućice su me sve to više odu-

ševljavale, te su me na koncu tako zaokupile, da se više ne bih mogao prihvatiti zgrada, kod kojih bih se smio razbacivati materijalom i prostorom. Jer ove kućice odgovarale su posve momе shvaćanju graditeljske vještine, kojemu je prvi princip, udesiti ljudske stanove, da se čovjek u njima što ugodnije osjeća, a drugi je tražio ekonomičnost u prostoru i u materijalu; kod njih su ova dva principa došla najjače do izražaja.

Baveći se problemom radničkih stanova, studirao sam i dalje radničko pitanje kao težnje i ciljeve njihovih organizacija. Meni se činilo, da te težnje sumarno uzete većinom ne idu ni za čim drugim, nego da maknu kapitaliste i da radnici sjednu na njihovo mjesto, kao što je buržoazija maknula feudalce nakon francuske revolucije. Pogotovo me nije mogao oduševiti način, koji su propisivale neke jake organizacije, kako da izmijene kapitaliste, — revolucija. Graditelj kad radi, radi postepeno, njemu je nemoguće da pravi skokove. Revolucija može da dade pobudu, da se ovo ili ono stanje promijeni, ali nikada ne može da ustali za duže vremena jedan sistem bilo politički, bilo socijalni. Ona je u životu ljudi uvijek sporadičkog značaja, kao što je i u prirodi, jer planine, oceani i velike ravnice razvijaju se postepeno kroz duge eone poput kemijskih spojeva, koje vjekovi sastave. Nagle kemijske promjene tek su u laboratoriju moguće, a u prirodi su uvijek sporednog značaja, kao što nagla provala vulkana, potres ili iznenadna poplava mogu da promijene tek jedan mali komad zemlje, a ne lica čitavih kontinenata.

U toj periodi svoga života postao sam prijatelj radnika, ali nikako protivnik velikog kapitala, jer sve tekovine današnje dobe imademo samo njemu zahvaliti. Ali vidio sam još nešto, što radničke vođe nijesu htjele da vide, a to je, kako su duševno deformirani oni, koji vrijede, da posjeduju kapital. Predstavnici radništva imadu više ili manje srca za radnika kao čovjeka, koji stenje od rizika za svoj život, jer nije nikad siguran, da će za godinu dana moći živjeti onako kao danas i nije nikad siguran, da će po današnjoj kalkulaciji moći za godinu dana moći opskrbiti svoju djecu. Ali kao što riziko golog življenja (kako sam to nazvao u svojoj terminologiji) stoji nad glavom većine radnika, tako nad glavama t. zv. kapitalista stoji kao Damoklov mač riziko poduzeća, odnosno rentabiliteta. Svaki posjednik kapitala strepi, da ne izgubi, ako ne može polučiti dobitka. On pače ne smije da izgubi, jer ga društvo isto tako žigoše nečasnim imenom, kao zdrava radnika, koji je bez posla, pa prosi. Jer današnje kulturno društvo sastoji od dvije kaste: jedna je, što ima ono, što se kapitalom zove, a drugo ima ono, što se zove snagom za rad. I kao što članovi druge kaste ne shvaćaju radničke težnje da smanje riziko života, tako ni radnici ne shvaćaju svoje protivnike i nikada ih ne požale, što i oni stenju pod jednakim teretom, koji se kapital zove, ali u drugoj formi.

Uočivši te dvije kaste, učinilo mi se današnje društvo kao ogromna zgrada kakvog feudalca sagrađena u tradicijonalnim formama, koje zahtijevaju mnogo materijala i još više prostora, — kao što i potrebe posjednika kapitala imadu značaj nepotrebne rasipnosti. Ta se pak zgrada izdiže iznad brojnih potleušica, koje svaki snažniji vjetar može da obori. I dok vlasnik palače troši silu energije da je uzdrži, siromaci gube uzaludno najbolje sile, da sačuvaju krov nad glavom. Ta energija izrabljena za čuvanje krova jednih i drugih jest u tutanj potrošena sila, koja bi se lijepo mogla upotrijebiti za boljak jednih i drugih.

Do ove sam spoznaje došao zadnje godine svoga boravka u tuđini. Vidio sam dvije grupe, koje se bave problemom materijala, — da se graditeljski izrazim, — a energije, koje su ih ovakvim načinile još nijesam uočio, za to su trebale daljnje godine radinog života.

Vraćajući se kući poslije dugog vremena prispio sam kolima upravo u podne. Slika našeg poduzeća iz dobe moga djetinjstva ostala mi je jasno u pameti i kad ga nijesam imao pred sobom, uvijek sam ga vidio u tom opsegu, koji je već davno povećan. Zato mi se sada učinilo silno velikim. Ispunilo je kotlinu među brdima obraslim šumom, na kojoj se opažali razorni tragovi dima, koji već trideset godina i više truje konstantno dan na dan okolišno raslinstvo. Velika tvornička zdanja razbacivala se bahato svojom veličinom, da su se ljudski stanovi gubili ispred njih. Napuhnuti trbusi visokih peći izbacivali su od vremena do vremena nešto plamena i smeđeg dima, dok su dimnjaci ponosno stršili u zrak dimeći se ležerno poput ogromnih cigareta. Njihovi dimovi spajajući se tekli su istim smjerom preko ljudskih kućica lijepeći se i rasplinjujući se po drveću na susjednom brdu, a masa je ljudi ispod njih gmizala poput crvi, koji su ostali bez lešine. Ispod dimenih traverza, koje su spajale osam dimnjaka prolazili su ljudi kućama na ručak, kao pobijeđena vojska ispod jarma od tri koplja u klasično doba. U ovoj vojsci nijesu bili samo radnici, nego i činovnici, intelektualci, pače i po koji dioničar, — svi su bili utučeni, izrabljeni od posla i jedva da se koji smiješak nazreo oko kojih ustiju.

Ljudi! robovi ste, ne idola, ne drugih ljudi, nego onog, što ste sami stvorili kroz posljednje vjekove! — tako ih je pozdravila moja duša, sretna zbog nove spoznaje, koja joj je u svoj svojoj jasnoći sinula. Treba sagraditi novu zgradu ljudskog društva po principima moderne škole, koja će poslužiti samo jednoj svrsi: blagostanju ljudi! Ja sam sam čovjek, ja ne mogu sam, — tko će da gradi? — vrijeme!

Šest mjeseci bio sam gotovo bez posla, jer ugovori i nove emisije nijesu bile gotove. Za to sam vrijeme proučavao prilike kod kuće ispoređujući ih s onima, koje su bile drugdje. Koliko smo zaostali? — jer dok su se naše talionice takmile s najmodernijim uređajima sličnih poduzeća, naši rudari, koji nijesu mogli poći na objed kući, pojeli bi sirotinjsku hranu, što su im njihove žene donijele, u rovovima ili posjedavši kojekuda po kamenju. Rudari i radnici bili su prljavi, izrađeni i iz njihovih očiju sjala je samo duša

čovjeka-životinje, koja živi poput zvijeri u čoporu, kojoj je jedina briga — želudac.

Uspjelo mi je odmah, da sam u sjednici ravnateljstva predobio direktorij za gradnju baraka, u kojima će se radnici zadržavati, kad ne rade. Uz njih su bile primitivne kupaonice. — Za godinu dana vrlo je malo radnika objedovalo kod kuće, nego u tim barakama, ali sada redovno umiveni i oprani. Ova na oko mala stvar učinila ih je zadovoljnijim, te su im pogledi bili mirniji i sredeniji. U tim prostorijama su se razgovarali, debatirali i čitali novine.

Često sam se sreo sa svojim sinom. Dijete je išlo na zanat, jer nije imalo volje za školu. Godinu dana prije moga dolaska umrla mu je baka, pa su ga smjestili kod jedne radničke obitelji. — Kolikoput sam ga sreo, toliko sam se puta sam sebe zastidio radi moga odnošaja prema njemu. U očima svijeta trebao je biti nahod, kojega ja uzdržavam, dakle sam plemeniti dobrotvor jedne sirote, — jer svijet ne smije znati za pravo stanje stvari. Taj neprirodni odnošaj htio sam popraviti tako, da sam povisio prinose za dijete, ali opet po bratovoj želji i advokatovu savjetu nijesam smio dati, koliko sam mislio. Htio sam ih kapacitirati, da se dijete školuje, ali kod te pomisli, došla mi je uvijek slika množine intelektualnih proletera, koji ili se bane kojekakvim idejama, što ih nijesu prokuhali, ili pune kader birokrata bez volje i inicijative, — jer dijete nije imalo smisla za knjigu. Još mi je gore bilo, kad sam pomislio, da ostane, što jest, a ja ću mu ostaviti svoj imutak iza smrti. Što će početi s njime? —, Sudba moga djeteta često me je potakla na razmišljanje, jer prema tome derančiću, kojemu su žive oči prodirale kroz garavo lice s lakom sanjarskom maglicom, nijesam mogao biti ravnodušan, makar da su me paragrafi zakonika na to ovlastili. — Tako sam došao do energije koja pokreće čovjeka i ljudstvo, ali još nijesam pravo uočio njihove važnosti. — Zato je trebalo još rada i iskustva; trebala je doći jedna epizoda, koja će me uvući u njihovo carstvo te mi otkriti tajne njihove moći, kojima vezu i pletu čovjeka uz čovjeka, kao što prirodne energije veže jedan elemenat s drugim.

Bez mnogo zapreka izgrađena su s ostalim zdanjima tri nova dimnjaka kod nas čim je znatno proširena matica poduzeća, a pogotovo filijale na drugim mjestima. Moj mi je brat s oduševljenem čovjeka, koji je uspio, često razlagao u koliko su se ostvarile njegove osnove, te je sa smirenim veseljem umjetnika, koji dovršava zasnovano veliko djelo, govorio o budućnosti, jer za nj bijaše naše poduzeće, što ocu sin, koji rad njegovog napretka zaboravlja na samog oca.

Pet godina sam utrošio zajedno s njime nadzirući inžinire i graditelje, s kojima sam zajednički izgradio nova zdanja. Kako se posao povećavao, sve je više pridolazilo radnika, a osobito nakon zadnjeg proširenja. To ne bijaše više sirotinja željna da zaradi koji novčić, nego većinom radnici, kojima su ruke jedini kapital, iz kojega mogu pribaviti, što treba za život njima i njihovima. Oni su se

brzo vezali u jaku organizaciju, koja nije oklijevala, da stavi svoje zahtjeve vodstvu poduzeća. Prvi put sam vidio uzdrman bratov optimizam, kad je pregovarao s radnicima, — bio je kao graditelj, koji primijeti da se ispod gradjevine, u koju je uložio svu dušu svoju i koja bi skoro trebala biti gotova, pojavila vodena žila. Prvi taj jači sukob s masom, koja ima samo ruke i želudac, a nema jasnih planova kao on, navorao je njegovo čelo, te je ponizno prignuo glavu, da primi na leđa jaram rentabiliteta, za koji se činilo, da ga nije još osjetio. Uvidio je, da će u svojim planovima morati računati s još jednim faktorom, na koji se nije gotovo ni osvrtao.

Prvi pregovori nijesu uspjeli, nijesu ni drugi, nego je buknuo štrajk, koji je trajao četiri tjedna. Za sve to vrijeme štrajka bio sam neke vrsti tumač obiju zavađenih stranaka, koje jedna drugu nijesu mogle da razumiju. Kroz tri tjedna gotovo dan na dan bio sam svjedok žučljivih ispada radničkih vođa i prividno hladnog cinizma članova našeg direktorija, iza kojeg je ipak titrala bojazan. Prvi dani bili su puni vike i galame, kasniji podmetanja i zabadanja, koja se nijesu dala svesti na jedinstvenu nit. Prvog tjedna radnici su bili nepopustljivi, dok se na sjednicama ravnateljstva trijezno raspravljalo o koncesijama, koje su se mogle dati radnicima. Drugoga su tjedna mirnije govorili, dok je direktorij bio agresivniji. Treći tjedan pokazivao je očiti uzmak radnika, dok je direktorij nastojao što više smanjiti koncesije, na koje se na svojim sjednicama odlučio. Slijedećeg tjedna vratiše se radnici na posao većinom s bijesom nemoćne životinje, koji se dosta brzo utažio u napornom ručnom djelu. Međutim čelo moga brata jače se smrklo, jer su utanačenja s radnicima predviđala osim povišice i osiguranja još i velike investicije, u kojima će ležati veliki kapital mrtav. Noći i noći nije spavao, nego ih je provodio u računima, kod kojih nije operirao postocima, nego permilima. Tim je sasvim dostigao svoje kolege u inozemstvu, s kojima sam proveo deset godina života.

Ali prije nego sam se dao definitivno na posao, koji mi je povjerilo ravnateljstvo, imao sam par tjedana, u kojima sam mogao razmišljati i pravo procijeniti dojmove, koje sam dobio za vrijeme spora s radnicima.

Bio sam svjedok okršaja dviju vojska, koje vječno biju potajan boj. U okršaju je izbio jasno povod njihovog boja, — ne čista ideja, ne političke granice, nego jedno sredstvo, koje su izmislili ljudi, odnosno koje je stvorilo vrijeme, — kapital, duša današnjeg socijalnog i ekonomskog sistema. Radnici, čija je snaga samo u masi, uzmakli su, dok su Pyrhovu pobjedu slavili kapitalisti, koji su manjima, ali ipak intelektualno jači. I kod jednih i kod drugih nakon okršaja oštrac se zaoštrio, potajna je borba intenzivnija, dok ne dođe opet do jačega izražaja. Niz tih okršaja pojačava neprijateljstvo, izaziva nove borbe, koje konačno nužno vode do sloma, — do revolucije. Onda? Rušiti je lagano, ali graditi teško.

I ja kao čovjek, koji znade, što znači graditi, nijesam mogao biti miran, nego sam tražio čvrstu točku, s koje ću da promatram

igru, u kojoj sam i sam prisiljen sudjelovati. Kapitalisti se bore, da uščuvaju ono, što imaju i da od mrtve stvari stvore živu, koja će radati i množiti se, dok radnik traži osiguranje kruha, kojim će podmirivati dnevni zahtjev želuca. Ali osim želuca ima čovjek još srce i mozak. I dok kapitalisti udovoljavaju želucu radnika, zaboravljaju sami na sebe, zaboravljaju, da su i oni ljudi, koji imaju isto srce i um, da imadu duh, koji isto ima svojih zahtjeva jačih nego zahtjevi želuca, ali kod mase mora pred njim da uzmakne.

Kapitalisti su dalekovidniji: kad se javilo radničko pitanje, pošli su i preko radničkih zahtjeva, jer im nijesu dali povišicu uz osiguranje i stanove, nego uz njih i komadić zemlje. Oni su forsirali osnutak radničkog konzuma, poduzeće je imalo u planu, da ga samo opskrbljuje živežnim namirnicama, jer kad udovolje želucu, radnici će i sami zaboraviti na duh. Svoje perfidije nijesu bili svijesni, jer ih je tako okupio mrtvi kapital, kojemu će posuditi svoju dušu da ga ožive, te nijesu vidjeli, kako su se sami zaglibili i kako sami zarobljuju svoj duh.

Ja sam se pako prihvatio novog posla s mladenačkim oduševljenjem, jer mi je postalo jasno, da treba staviti u gibanje primarne energije čovjekovog duha, koje će onda same uz pomoć vremena rasplesti čvor, koji su splele. Ne znajući moje namjere, pomogli su me zastupnici stranog kapitala u svemu, što sam predlagao. Odabrao sam brežuljak na strani sjevero-zapadno od tvorničkih zgrada zaklonjen donekle brdskom uvalom, da na njemu izgradim hiljadu radničkih kućica. Ispitao sam teren i napravio projekat za radnički grad, koji će od podnožja prema vrhu u spirali teći jednom jedinom ulicom. Svaka kućica za se bit će samostalna, bit će za jednu ili najviše za dvije obitelji, koje će se u njoj moći samostalno razvijati. Iza kućica bit će komadić vrta podesan, za čedno gospodarstvo i za život na čistom zraku, a majka priroda će se već pobrinuti, da vjetrovima s brijega konstantno puni grad svježim zrakom, dok će otrovni dim i dalje nositi prema jugu i istoku.

U tim kućicama razvijat će se smisao za svoje, razvijat će se smisao za red, za čistoću, za zdravlje. Sjeme, koje bude u vrtu posijano, izniknut će i donijeti plod, a to će pobuditi radnika, da ulaže svoje sile u ono, što se množi, a ne da ih uludo troši u preživljavanje s dana u dan. Moje kućice s velikim prozorima bit će širom otvorene, da priroda nastani u njima puno zraka i sunca i da svoju izgubljenu ljudsku djecu primi natrag u svoje krilo. Nekada je vrijedila riječ: »Vratimo se prirodi«, a smisao joj je bio boj protiv kulture, moje su pak kućice glasno vikale: »Vratimo se s kulturom prirodi!«

Jer osim svega drugog one su bile građene, kao da su u prvom redu načinjene radi djece. Po svim prostorijama mogli su ti mali stvorovi da trče, da diraju sve, jer na čvrstim lakovanim predmetima nijesu mogli ostaviti neugodnih tragova. Oni su imali i svoju sobu s pokućtvom, koje za njih najbolje odgovara, — a sve

to, materijal, pokućtvo i ostali predmeti, pravilo se pod mojim nadzorom kod nas. Dvorište s kokošima i kunićima bilo je za djecu, koja je već od malih nogu tu mogla dobiti smisao za gospodarenje i za brigu oko nečega, što smatra svojim.

Spirala se omatala godinu dana oko brežuljka i već mu je donji dio oživio zdravim licima i veselom vikom male derišćadi. Žurio sam se, da je dovršim, da i druge privedem iz nečistih i stjeničavih stanova u čisti zrak. I treće godine približio sam se k vrhu, s kojim sam trebao da završim svoje djelo. Tu sam odmah počeo s tržnicom, s prostorijama za konzum i s uredom za radničke organizacije s jedne strane i s velikom gostionom, te prostorijama za kino, za gimnastičke vježbe, za čitaonicu i slično s druge strane. Zgrade su bile velike, obilovale prostorom, da za svaku potrebu mogu odgovarati, ali još je nešto falilo. Spiralu je trebalo završiti s nečim, što je dostojno, da se k njoj diže i što bi bilo dovoljno veliko, da cjelokupnum mome djelu dade umjetnički završetak. Pomišljao sam na kazalište, ali me ta misao nije zadovoljila, jer ono može da ide samo u širinu, a ne da se diže. Osim toga nema nikakva osobitog značenja. Tamo bi trebalo biti zdanje, koje će po svojoj svrsi moći da okupi i staro i mlado i roditelje i djecu i koje će reprezentirati jednu ideju, što može da skupi težnje čitavog života cijele spirale.

Život, i to ljudski a ne radnički život, već se razvijao u spirali, koja se savijala prema gore, prema praznom prostoru, na kojemu nije bilo ništa, a nijesam imao nikakve ideje. Primarne sile već su djelovale, samo je trebalo još naći ono, što je u stanju, da te sve sile okuplja i dirigira njima.

Jedne nedjelje, kad sam jutrom prolazio kroz bližnje selo, zvonilo je zvono, a svijet je hrpimice išao u crkvu. Dugi šareni trakovi dolazili su iz svih ulica i gubili se u staroj crkvi, čiji me je stil zanimao. Pregledavši je iz vana, pošao sam i unutra. Svijet je bio skupljen, razni slojevi, što ih selo može dati, izmiješali su se. Nekoji su zajedno pjevali, nekoji molili, neki su klečali, a neki se razmjestili po klupama.

Kad je zvonce javilo, da će početi služba Božja, svi su se bacili na koljena, prestali pjevati i čekali, da uđe svećenik. Taj prizor me sjetio jednog događaja, koji sam doživio pred više godina. Službeno sam prisustvovao nekoj vojničkoj svečanosti, koja se svršila s pričešću. Na glas zvonca klekli su pred oltarnu ogradu odredi vojnika, uz njih njihovi časnici sve do generala. Svećenik je dijelio kruh Gospodnji jednako svakom, iste je riječi ponovio svima i svi su odlazili od oltara smireni udarajući se u prsa za počinjene grijehe. Tada sam prvi puta u životu prisustvovao jednoj besprimjernoj manifestaciji ravnopravnosti ljudske. Kruh Gospodnji za sve je jednak, svakom se daje, tko ga hoće. Tu se ne pazi na generala, niti na običnog vojnika, svi su ljudi braća i djeca jednoga Boga, pred kojim su svi jednaki. Taj prizor zasjeko mi se živo u

dušu i sada sam ga se sjetio, — a tim je i zadnji problem moga djela riješen.

Još istog dana zamislio sam sliku crkve, koja će kruniti moje djelo i koja će se svojom veličanstvenosti izdizati iznad cijele doline, iznad kuća, iznad visokih peći i iznad golih tvorničkih dimnjaka. Ogromna kupola prekrit će velik prostor, kao nebeski svod, koji blagohotno pokriva i bogate i siromašne, a uz nju će se dizati zvonik, koji će jasno označivati cilj, prema kojemu se svija spirala.

Neočekivano oduševljenje obuzelo mi je dušu i znao sam, kad ovo dovršim, da sam svršio sve, što kao čovjek i umjetnik imadem učiniti ljudima, a ideja, koju crkva predstavlja, razbistrila mi je sve pojmove. Ne, nije čovjek za ovaj svijet, nije za trbuh, — ali ako i je, ne smije toga da zna. Temeljna premisa današnjeg doba jest, da je sve samo sebi svrhom i to je dovelo današnje ljudstvo do današnjih prilika. Ne, mi nijesmo stvoreni samo sebi za svrhu, drugi nas je netko stvorio, koji ima posebne namjere s nama. Ta misao jedina je u stanju, da odvrati ljude od stvari, koje su na zemlji i da ih digne iznad njih, — a tada sve ostalo samo se po sebi rješava. Ta ideja onaj je prvi poriv naravnih energija u ljudskom duhu, kojima treba samo vremena dati, da razviju sve čvorove, u kojima danas stenjemo.

Dovršujući svoje djelo čvrsto vjerujem, da sam svoje učinio, te sumnjam, da još što drugo mogu uraditi. Vrijeme me je pak također pomoglo, a da toga nijesam pravo primijetio. Jer dok je ravnateljstvo dopustilo gradnju mojih radničkih stanova, učinilo je radnika sastavnim dijelom tvornice, njenim stalnim inventarom, da ne bude više roba, koja se odbacuje, kad se izrabi.

Svoga sina uzeo sam k sebi, kad je postao kovački pomoćnik, t. j. kad je imao 15 godina. Nastanili smo se na dnu spirale kod jedne nadgledničke udove, koja je svojim položajem posrednik između nas dvojice. Uzeo sam ga k sebi, jer će prije ili poslije doznati, tko mu ja otac, pa da eventualno ne kune svoga roditelja. On je danas u dvadesetoj, sve mu je poznato, znade za sve moje namjere i ideje, te se ne veseli mojoj smrti, da postane bogati baštinik. On će za koje vrijeme u vojsku, a nakon toga će osnovati obitelj, u kojoj ću proboraviti posljednje svoje dane. Ja se nadam, da će moj život potrajati još kojih dvadeset godina, a dotle će mi vrijeme pokazati, kako ću najbolje raspoložiti svojim imutkom u korist djece moga sina i sveukupne njihove braće, koja nisu istih roditelja.

Mi koji smo sebi postavili za devizu Slobodu Duha, živimo i radimo za još nerođenu djecu, koja će popraviti našim idejama sve pogreške, u koje su zapali prošli vijekovi. Svoju ćemo zadaću izvršiti time, ako nađemo način, kako će najlakše djelovati među ljudima sile, što proističu iz njihove naravi, da kulturno čovjeka privedu u stanje, koje od njega traži priroda i njegova narav.

Između Vas i mene ima dodirna točka, — jer Vi hoćete, da prirodne sile razmršuju čvorove elemenata, koje su duga vremena zamrsila. Ako Vaš naum ima štogod, što bi moglo pospješiti gradnju zgrade ljudskog društva, u kojoj bi se čovjek voljko osjećao, evo Vam moje ruke pomoćnice, da zajednički prenemo novo djelo.

Dajte, žurite se, te mi javite, jer na domaku je gradnja spirale, da ostatak života posvetim Vašem i svom novom djelu!

A. V. Mihičić:

Borba.

Vjetar duva rastrganih krila
I u vihoru nosi žuto lišće.
Ptičad zebe. Pod strehom se stišće
Vrabac što ga drskost othranila.

U po neba grdni lešinari
S vjetrima se bore. Perut bije
Izmorena. Orao se vije
Posred vihra — kano Usud stari.

Sve što jače gromovi se prijete,
Iz oblačnih crnih kavezova,
Sve divniju gordost u njem njete.

Krv već hladne preljeva mu oči
Preko krvi munja piše slova:
— Iznad kobi smionost se koči!

Josip Buturac:

Jutarnja idila.

Kad zarudi zora i crven se ospe
Po istočnom nebu, a s Mihalja zvoni
Kroz jutarnji sumrak Pozdravljenje Gospe,
Tad pastirče s frulom na Dilj stado goni.

Kad na goru dođe i u frulu svirne
Nosi lahor pjesmu kroz mirisne hvoje
Dudova i lîpâ; svako stablo dirne;
I doleti pjesma pod prozore moje.

Na prozoru drhću zvuci po bosilju.
I u meni dižu radost i čeznuće.
Dugo tako stojim; gledam prema Dilju;
I sve slušam zvuke i čekam buduće.

Ljubomir Maraković:

O „Vučjaku“.[1]

I.

Na trikolore francuskih armija što su srtale na Marnu, zapisao je, 1914., Maurice Barrès krvavim slovima staroslavno geslo: »L'Amour, la Mort, la Gloire«. 1918., (jer u toj se godini dogada »Hrvatska Rapsodija«, »Golgota«, »Vučjak«, i još mnogo toga) izvukao je g. Krleža iz mora krvavih i zadimljenih katastrofa koja se zove Svjetski Rat, ispod ruševina carstava i sistema podrtinu jednoga stijega, bez ponosa historije, ali sa živim ranama iskrvavljenog čovječanstva, s bojama isparanim od bajuneta i ispaljenim od baruta i ekrasita; i na taj stijeg je zapisala smiona ruka sa Balkana koji nastaje smrtnim crnilom kobne riječi: »L'Amour, la Mort, la Misère«. Jer to je upravo, za g. Krležu, definicija svjetskog rata.

G. Krleža se brani protiv toga, da bi on bio u literaturi antimilitarist i da bi to bio smisao njegovih djela. Bez sumnje, bilo bi smiješno, misliti da je iscrpljen čitav jedan svijet u takvoj praktičnoj tendenciji. Ali, izmedu ostaloga, on je t a k o d e r antimilitarist. Drukčije ne može ni da bude. Tko to poriče, to; nije ni pročitao na pr. M. K. Hónvéd-novelu, pa makar to bio i sam pisac. Pročitao naime kao čitalac. I napokon, valjda o tom nema spora, da je i militarizam jedna od bitnih komponenata svega ovoga, što je skrhalo svijet u svjetskom ratu. Šta je drugo bila »La Gloire«, no ulašteni militarizam predratnih vojničkih parada i naduveni nacionalizam okamenjenih historijskih aspiracija?

Ali, »La Misère« ne pogada samo ove šimere lažne slave. Ona baca tužno svijetlo na sve, što znači život, na njegov zarod i na njegov suton.

Ljubav — o to nije ona čarobna priča poletne i svježe mladosti — nigdje je nema u g. Krleže. Ratni specificum za g. Krležu je ljubav onih koje je rat najteže pogodio: odnosi srednjih godina. U Golgoti ljubav u krugu porodice, podijeljena izmedu muža, žene i djece, u Vučjaku i drugdje ljubav žena i muževa, preljub i prostitucija, stvoreni stradanjem rata. Ljubav te žene, čiji je muž »nestao u Galiciji«, kojoj autor daje oznaku »velike grešnice« (Magna peccatrix) definirajući tim sve njene ljubavne odnose. Ljubav toga Krešimira Horvata, koji dolazi u jedan svijet paklenske opakosti sa srcem uskucanim od vjere u nešto, što ipak mora da negdje na svijetu postoji, ljubav prostrijeljenog invalida koji uza sve to ima naivnosti da se baci u naručaj ženke, i stradanjem slomljene i rafiniranošću snažne u isti mah; pa ipak toga naivnog mladića »vijaju pisma jedne žene«.

[1] Premijera u zagrebačkom Narodnom kazalištu 30. prosinca 1923. — Štampano: Sabrana dela Miroslava Krleže, knj. II.: Vučjak, Malogradanski dogadaj u 3 čina sa predigrom i intermecom. Koprivnica 1923., V. Vošicki.

Smrt — to nije ona nazorovski bijela smrt, koja se raspline u harmonijama svemira, to nije Smrt Osloboditeljica, a ni Smrt-apoteoza: za domovinu, za narod, za ideal, za šta bilo. To je nacerena, gadna, sablasna smrt »neznanih junaka«, uistinu poklanih žrtava; strašno umiranje po lazaretima i očajno skapavanje za frontom. Smrt koja uza svu svoju grozu ne može da bude strašnija od samog toga života: i za to ni iza nje ne slijedi drugo no to isto u sumornoj i mračnoj abrevijaturi: vizija nesudenog pira i neslavnih karmina ovog ispaćenog, burom života smlaćenog čovjeka stapa se u jedno; u jedan grozni srh bespomoćnog i beskrajnog očaja. Danse maccabre je sablasna oznaka svih čemernih epoha rata i opustošenja u čitavoj svjetskoj umjetnosti. U »Vučjaku« se ona vraća kao projekcija jednoga sna — somnium mortis imago — prikazujući, kao u samrtnom času, cio život u kinematografski letimičnom srazu onoga što se zbilo i onoga što se željelo, onoga što se slutilo i onoga čega smo se bojali. I kao što kod umiranja, čovjeku u jednom jedinom času bude jasan čitav smisao njegova života: tako ovdje Krešimir Horvat vidi, da je cio život promašen.

II.

Ma da je g. Krleža sam jasno kazao, da je njegov književni rad većinom grupiran oko rata tražeći da riješi to što je pomorilo njegovih toliko vojničkih drugova, svejedno je u jednoj od kritika iza izvedbe »Vučjaka« na to posve zaboravljeno i prikazan je »Vučjak« kao problem malogradskog života.[2] Kako je to moguće? Osim poznate površnosti naše »profesionalne« kritike, ima tu i jedan stvarniji razlog: što je taj problem doista tu i dan. No samo je bitno u stvari to, da on nije postavljen u svojoj općoj, »bezvremenskoj« formi kao jedan od problema života, ako ćemo i našeg života, nego se on odigrava baš posljednje ratne godine, čim je stvar dobila posve drugo lice. Kao što u »Golgoti« nije dano radničko pitanje uopće, nego kobna radnička atmosfera tisućudedevetstotinaosamnaeste, tako ni »Vučjak« nije definicija malogradskog (to je uopće pogrešno, treba da bude: seoskog) života,[3] nego selo u ratnim godinama: jedna općom bijedom deformirana, nacerena, deklasirana slika sela. Gdje su tu seljaci, oni što zaista čine selo? Na fronti. A to je bitno važno. Ono, što je ostalo u selu, bilo je i prije u njemu — to su tipska lica učitelja, učiteljeve žene, školskog odbora i t. d. —, ali bez glavne jezgre: i tako selo lišeno seljaka postaje sablastan fantom bez srca i duše u kojemu

[2] G. S. Parmačević u »Riječi« iza premijere (broj nažalost nisam zabilježio).

[3] Pisac naziva doduše u naslovu dramu »malogradanskim dogadajem«, ali u tekstu se uvijek govori o »celom selu«, dolazi »cura seoska« i sve su prilike seoske. Razlog ovome naslovu nastojao sam protumačiti nešto dalje.

se, kao ispod površine, razvija nesnosna atmosfera odvratnog ološa, koji se tu nakupio. Učiteljeva žena postaje trafikantica i trgovkinja, »Amerikanka« se pretvara u liferanticu zelenog kadera, a selom gospodare ljudi stari i matori, ili do kraja pokvareni u bezočnoj konkurenciji lihve, pljačke i varanja. Svatko hoće da se digne iz svoje razine i nije čudo, da ta slika lažnog sela više sjeća na malogradsku mizeriju no na faktični seoski život. Uza sve to ona je tačna i ima u tome svoju naročitu jakost.

Ali, ne smijemo biti ni suviše oštri sudije tim ljudima ili bar nekojima od njih: treba da se sjetimo, kakva su ih užarena kliješta ščepala iz kojih, uza sve koprcanje, ne mogu da umaknu. Istina je, da se učiteljica Margetićka, čiji je muž nestao u Galiciji, prostituirala i da je moralno opljačkala novog učitelja Horvata, tek što se pojavio. Ali treba znati, da je to očajna borba za opstanak ne samo njen nego i troje djece kojima je dala život i u ovakvim do očaja stjeranim situacijama, gdje ne preostaje drugo nego: grijeh ili — grijeh, stoji naročitą mefistofelska snaga Krležina pera. Ali je pogrešno mišljenje, da je Marijana jedna lukava varalica, željna užitka i ništa drugo: ona je u svojim lažima rafinirana jer je žena (svi pesimisti vide to u ženi), kao žena ona je rođen spletkar, gdje se radi o samoodržanju; no tragičnu pointu njene sudbine pokazuje naročito njeno samoubijstvo, koje je znak teškog moralnog konflikta što se je odigrao duboko ispod površine. Taj konflikt nije predvidao ni sam Horvat, koji je njene prijetnje o prerezivanju žila držao samo sredstvom za iznuđivanje. Ma koliko se ona stavljala u pozu jednog brutalnog razračuna, ona taj razračun ne može da podnese, pa još prije no što je do njega i došlo, ona mu se uklanja samoubijstvom. I tako Magna paccatrix postaje doduše ne Magdalenom, nego tragičnom figurom, upravo tragedijom čitave ove drame.

Jer tragika Krešimira Horvata nije ni u kakvom dramski efektnom momentu, nego u samoj njegovoj hamletovskoj ličnosti. Ratni invalid, doživljujući u redakciji »Narodne Sloge« jedan teški konflikt — koji nije ništa drugo nego jedna krupna tačka u nizu podlosti, laži i brutalnosti kojom je ispunjen grad, — taj čovjek koji je inače apsolviran filosof odlučuje se da ide na selo. Taj sušičavi mladić, koji je vidio frontu i sve što je na njoj, ipak još vjeruje u nešto što je iznad ovoga gadnog života u koji je zapao, vjeruje da ima negdje naivnost, smirenost, iskrenost, istina i traži je na selu. Ali umjesto toga zapada on odmah u prvi čas u zagušljivu atmosferu bjegunaca, švercera i ratnih varalica svake vrsti i u bijedu, beskonačnu bijedu rata. La Misère.

III.

Već sam kod »Golgote« upozorio na naročitu karakteristiku u komponovanju kod g. Krleže: na sastavljanje radnje od više komponenata, na paralelizam kompozicije. Kod »Golgote«, na široko zasnovane drame s psihologijom mase u prednjoj liniji, to

je tehničko sredstvo neobično jako djelovalo, jer su sve tri komponente individualnih sudbina (»glavnih junaka«) kao na svojim ramenima nosila tu golemu sudbinu mase. U »Vučjaku« nije taj isti problem. Ma da se ovdje radi o selu, dakle kao o nekoj kolektivnoj psihologiji, ipak taj momenat i ne dolazi do izražaja i ovdje se radi u prvom redu o individualnim sudbinama, dakako kao tipovima svoje okoline. Scena u masama nema; nema ni općih konflikata sa burnim dramskim momentima; i kad ne bi bilo predigre ni intermezza, glavni junak ove tragedije bila bi učiteljeva žena Marijana Margetićka. Već sam pokazao, da je ona ovdje pravi tragični lik, ali osim toga i lice koje svojim djelovanjem pokreće radnju.

Ali dodavanje predigre i uklapanje fantasmagorijskog intermezza dalo je snažan relief drugoj komponenti radnje: sudbini Krešimira Horvata. Po njima ovo lice koje je inače u samoj radnji pretežno pasivno, postaje crvenom niti jedne naročite tragike, koja se ne sastoji samo iz konflikta Horvata, apsolviranog filosofa i superiornog čovjeka, s tom ruljom lihvara i varalica, nego iz tužne sudbine čovjeka, kojega je u životu izvarala sreća, a kojemu je u djetinjstvu nad glavom sjala sjajna zvijezda nesuđene budućnosti: tragika ratom zadešene inteligencije.

I ma da se ove komponente radnje zgodno poklapaju, vodeći spretno do konačnog konflikta u duši Horvatovoj: srce i razum (dakako u veoma deformiranu obliku), idealizam i materijalizam, Snježana i Crvenkosa (kako bi definirao Nazor), sentimentalna Evropa i praktična Amerika — Marijana i Eva: ipak su ove pojedinačne sudbine prekrhke, da same nose tekst tako opsežno zahvaćene radnje i analize milieua. Drugim riječima: radnja je, premda dobro raspoređena, ipak preopširna, sporednih je lica, ma da su vrlo dobro grupirana, ipak previše. To dokazuje i zamorna dužina drame, koja je na pozornici trajala ništa manje no 4 i po sata.

Već sama predigra, šire izgrađena, mogla bi biti drama za sebe. Ona se odigrava u redakciji »Narodne Sloge«, gdje su u »haustoru« našli mrtvaca koji je slučajno tamo izdahnuo. Mrtvac ne ulazi dalje u samu radnju i ma da je na tom motivu vrlo dobro izvedena karakteristika pojedinih članova personala »Narodne Sloge«, on je bez sumnje poglavito za to tu, da se već na pragu ove ratne drame snažno naglasi sablasni problem smrti. Konflikt između bivšeg osnivača lista, Horvatovog nekadanjeg profesora Venger-Ugarkovića, i šefa redakcije (nešto kao motiv Donadinijeve »Igračke oluje«), samo je natuknut i izrabljen za jednu efektnu dramsku pointu, kada šef-redaktor pred čitavim strkanim personalom udari nekadanjeg osnivača, samo da ne izbije na javu skandal o tom, kako je onaj izgubio vlasništvo lista. Ovaj nečovječni momenat ubrza samo Horvatovu već otprije stvorenu odluku, da će ostaviti redakciju, gdje je dotad radio u vjeri u neki nacionalni ideal, i da će pobjeći iz grada na selo.

Dolazeći na svoje novo mjesto u Vučjak, Horvat, usput izranjen u šumi od zelenih kaderaša, upada u školski stan, upravo u društvo koje se skupilo tješeći ženu učitelja Margetića (kojega je nestalo u Galiciji), jer se ova boji da će je novoimenovani učitelj izbaciti iz stana. Društvo je na široko ocrtano: Eva, bivša vlasnica crnačkog hotela u Čikagu, jedan vojni bjegunac, u civilu peštanski konobar, oružnički narednik i ravnajući učitelj iz Svete Nedjelje. Svi se zauzmu za ranjenika i u taj mah zaborave na antagonizam, stvoren između dosadanje gospodarice stana i došljaka. Ali, kad se svi raziđu, Marijanin strah se razlije u paroksizam histeričnog plača iza kojega Marijana, snagom svojih ženskih instinkata, izrabljuje situaciju i baca se Horvatu u naručaj.

Svađa, koja je u drugom činu nastala između Horvata i trojice reprezentanata školskog odbora (izvrsnih seoskih tipova), ma-da je vrlo živo i vjerno prikazana, ipak je jedna mrtva tačka u drami, jer je psihološki vrlo istančana, ali dialoški suviše razvučena. Marijana priznaje, da je bez znanja Horvatova prodala školska drva i škaf i opravdava tim optužbu odbora. No učinila je to, da uzmogne njegovati ranjenog Horvata. Uvijek je, dakako, kod toga smjesa istinske ljubavi — jer ta je žena, ma da prilikama iskvarena, po sebi iznad ovog prljavog milieua — i rafinovane proračunanosti u borbi za život. Ona je Horvata njegovala i za to, da ga jače obveže i priveže uza se, a sebe tako uz ovaj stan, o kojemu se radi. A za uzvrat predbacuje ona Horvatu pisma jedne žene iz grada »koja ga vija« i njegove česte pohode Evici. (Sve to je trebalo tek dva mjeseca, da se razvije). U tu napetu situaciju dolazi nenadano jak momenat: vraća se Lazar Margetić, koji je bio u Rusiji, i u Uralu, 800 metara ispod zemlje »našao Boga«. On shvaća situaciju prije no što ju je i vidio; prašta svakomu i klanja se svakomu, hoće da popravlja zablude, i da riješava sve u ljubavi i u Bogu.

»Vješt« bi dramatik ovdje završio komad jednom »efektnom« (dakako vaudevilleskom) scenom općeg izmirenja. Međutim, za g. Krležu nije nenadano vraćeni Lazar nikakvi »deus ex machina« koji riješava čvor na opće zadovoljstvo. On samo daje konfliktu drugi smjer. Horvatu je sada situacija još kompleksnija: ma da on govori o nekoj materijalnoj obvezi, o djetetu koje je na putu, a koje je po Marijaninoj tvrdnji njegovo — dolaskom hranitelja porodica je obezbijeđena i on bi bio riješen svih obveza — no što ga drži, to je faktična ljubav Marijani uza sve brutalne svađe i odvratnost momenata iz njena predašnjega života. Ali nakon svih ovih i bolnih i prljavih i svakojakih objašnjenja i događaja ta je ljubav nemoguća i zato se on opija kod Amerikanke Eve, koja ga hoće da povede sa sobom u Ameriku. Horvat je izvaran od života koji je gledao kroz fantastične slike svojih osjećaja, a prirođeno Hamletstvo njegova karaktera (po simbolici svoga imena Horvat je reprezentat hrvatskog rasnog mentaliteta), tumači još projekcija njegova sna, koji je jedan savršeni cauchemar; jedan bučni skandal na piru Horvatovu, koji se slavi — na njegovu sprovodu. (Vidi motiv »Adama i Eve«.) Evin snažno crtani relief podiže iznova dramsku snagu u trećem činu, premda bi se tu malo šta dogodilo, da nije umetnutog »bjesomučno-skandaloznog sna«. Kroz svu zbrku karakteristične ekspresionističke fantazmagorije, kroz ovaj je san veoma suptilnom umjetnošću bačen retrospektivni pogled na Horvatov život, sve do u djetinjstvo i tako iz drame stvorena jedna nebično zaokružena slika čitave ličnosti i njena unutarnjeg problema. Na tu analizu jedne razdrte mladosti i života koji se još od mladih dana osjećao suvišnim i ravnodušnim, nadovezuje Eva svoje praktične refleksije i forsira put u Ameriku, koji bi finansirala masivnim zlatom ukradenih monstrancija, kaleža i ostenzorija. Za satanski cinični njen lik trebao je upravo još ovaj svetogrdni momenat. Ali u taj čas dolazi Lazar — kasno je u noći —: Marijana je sebi prerezala žile i želi da još jednom vidi Horvata. Mnogo je krvi već isteklo i zastalno ne će preboljeti. Nakon kratke borbe Horvat pohiti za Lazarom, a Eva svojim ciničnim komentarom završuje komad.

IV.

Ako sravnimo »Vučjak« s »Golgotom«, vidjet ćemo u ovom novom djelu i veću konciznost kompozicije nego u »Golgoti«, kako sam već gore istaknuo. »Vučjak« je na oko naturalistička drama, sasvim slivena, tako da gotovo i ne opažamo razmaka između pojedinih činova. Iako je sama radnja gdjegdje nepomična, dijalog je neobično fluidan i tako vjeran, kao doslovni izrezak života. Naročita ekspresionička tehnika svedena je samo na fantasmagorijski intermezzo, no taj, ma koliko na oko — dakako hotimično — konfuzan, upravo je ključ čitave drame. U ovom snu našao je g. Krleža svakako bolje tehničko sredstvo, no što je ono dociranje zagonetnih simbolskih figura, kao što je doktor u »Golgoti«. I dramska i poetska snaga ovoga sna neobično je jaka, a naročito veoma impresivni lik majčin i njena priča o sjajnoj zvijezdi koju je vidala nad glavom svoga nesretnog djeteta. Ne manje čara ima u sebi Horvatova konfesija o »Njoj«: »Stanovala je pod nama u prvome katu, i karamele je jela, i ja sam je za kečke navlačio! I u pivnici smo se celivali! Nije bilo sna modrijeg i tišeg od nje!« I po tu modru Sreću dolazi sjajan oficir i odvodi je nečujno na vjenčanje. Da je g. Krleža u svom ekspresionističkom zahvatu i ovdje tehnički pretjerao, dokazuje preinaka konca ove scene u pozorišnoj izvedbi (kao i kod smrti Pavlove u »Golgoti«), koja je prama autorovim pisanim intencijama u svim pojedinostima ne samo upravo neizvediva, nego i drastično neukusna.

Ali osim ovih vidnih oznaka ekspresionističke tehnike, stil g. Krleže uza sav svoj prividni naturalizam nije verističan: on je dominiran idejom i umije da na zgodan način baci u pozadinu sve, što se ne odnosi tačno na nju, pa makar i napustio pobližu motiva-

ciju inače dosta važnih momenata. Tako je već g. Nehajev[4] u tom smislu istaknuo neizrađenost konflikta između šefa redakcije i Venger-Ugarkovića; a ja bih tome još dodao i samu figuru Lazara.

Lazar unosi jedan sasvim novi idejni momenat u dramu; pa ipak je njegov odnos prama samoj radnji nejasan. Njegov dolazak ublaži samo na neobično jak način silnu napetost na kraju drugog čina; ali njegov dalji boravak u toj sredini vidimo samo kroz sarkastičke poruge Horvata i Eve. Bez sumnje, ovo nije samo tehnički momenat, nego i jedan težak čas za izgradnju ideologije g. Krleže. Reklo se, da Marijana pada na koljena pred Lazarom poput Magdalene; no reklo se isto to i o sličnom momentu čas prije s Horvatom. Međutim, ona nije Magdalena, jer u tom slučaju ona bi morala napustiti sve i biti u kući poput sluge Lazarove. Ali, ona se ubija i to samoubijstvo nije raskajanost nego očajanje u bezizlaznoj situaciji. Slično kao samoubijstvo gospođe Bovary. To je očajanje o svomu spasu ublaženo ovdje jedino onim momentom koji sam već istaknuo: ljubavlju Horvata, koja ma da je imala i svoju erotsku primjesu, nije samo to: to je pripadnost dvoje nesretnih ljudi, koja Marijanu, prostitujranu do zločinstva, bitno luči od Eve i podiže do neodoljive tragike. (Raskoljnjikov i Sonja u Zločinstvu i kazni.)

No šta da reknemo o Lazaru? Malo je čudno, da taj sasvim Tolstojevski propovjednik Boga i ljubavi dolazi iz boljševičke Rusije 1918. Kad bi g. Krleža bio komunistički agitator kao što je uvjereni komunist, on bi svakako izrabio tu priliku za jednu propovijed u komunističkom smislu. Ali g. Krleža je umjetnik i donoseći čovjeka koji dolazi iz Rusije on posiže na dno samog ruskog mentaliteta iznoseći jedan bezvremenski tip ruskog misticizma. Ali u tom samom misticizmu je njegova pasivnost i mi vjerujemo lako Horvatu, da »on sedi kao mumija i večno samo o Bogu i o Bogu!« Dakako, kad bi ovi ljudi isto tako sjeli i s njim o Bogu razmišljali, postali bi drugi; ali dovesti ih ne će na to samo njegovo sjeđenje.

I tako, ovaj jedini svijetli lik u čitavoj ovoj do užasa crnoj drami punoj gada, plijesni, truleža i očaja, nema za samu dramu upravo vitalne snage. Ali zato drugo nešto, što je poput Lazara došlo iz Rusije, blaži cinični pesimizam ovog očajničkog svijeta: samilost. U »Vučjaku« g. Krleži zaista nije ni do doktrine ni do postavljanja teza: tu je on samo čovjek i brat čovjeka; ova čarobna prizma kroz koju se lome te ledene zrake krvave ironije te padaju ipak toplo na živo čovječje srce, bez sumnje je duša samog autora i ma da ja ne mogu da ispitam u koliko je tačna tvrdnja da je ova drama autobiografijska (g. Nehajev), ja je rado vjerujem: jer ovako samim jednim srcem pretegnuti cio jedan svijet gada i očaja, može čovjek samo ako na vagu postavi svoje vlastito srce.

[4] U »Jutarnjem Listu« od 4. siječnja o. g.

Ali, ako je ta drama autobiografijska, treba da se fiksiraju i neki momenti važni za čitav smjer stvaranja g. Krleže. »Ja sam si utvarao«, kaže Horvat u razgovoru s Evom, »da ću negde u vinogradu ležati i oblake gledati, kako mi nad glavom preleću! Haha! Oblaci nad glavom! Kako možeš gledati oblake nad glavom, kad pakao u sebi nosiš?« Razlog pesimizma dakle nije upravo u vanjskom svijetu, nego u duši samoj. Istina, Horvat nije imao sreće u svijetu. Illusio sacra, virgo aeterna, koja se obično naziva Fortuna, — kako tumači autor simbolsku vjerenicu makabresknog svoga pira — odvedena mu je od drugoga. Ali ipak: »Već vam ne znam po koji put ponavljam da iz mene — duboko, iz najunutarnijega mene — izbija neka strašna negacija! J a b i h t e o d a ž i v i m, a u i s t i m a h, j a n e b i h t e o d a ž i v i m!« (Podvučeno u originalu.) »Ja sam već onda hteo umreti, a nisam imao ni pet godina! I to je krilo najdublje saznavanje mene kakav upravo jesam! Sve druge moje tendence i nagoni i čežnje, sve je drugo sporedno!«

V.

Evo zašto g. Krleža u ratu ne vidi nego Bijedu. Ne poričem nipošto i onaj objektivni razlog što ga navodi g. Krleža: rat kao žetvu smrti, i to najužasnije, najočajnije smrti. Niti bih htio da pišem apologiju rata. Ali g. Krleža ne vidi dalje od rata. Pa da na samom ratu ne vidimo ni jedne svijetle tačke; pa ako ustanovimo i to, da ovaj rat, pobijeljen idealizmom nacionalizma, nije bio drugo no ekonomska otimačina: ipak je tu istina, da iz te prolivene krvi niče nešto novo i da to novo ima da bude dobro. I m a d a b u d e, nastojanjem nas samih. Međutim, g. Krleža vidi samo najbliže posljedice rata, a te su često strašnije nego rat sam (vidi »Golgotu«).

Kritika je pokušala da oduzme djelima g. Krleže karakter ratne epopeje i da ih svede na tipiziranje općih, pače »naših« prilika.[5] Ne gledajući kako ovi kritici nehotice umanjuju značenje djela o kojima pišu, oni umanjuju i sami sebe do onih profesionista od kojih je Krešimir Horvat bježao »na silne horizonte«! Blago njima, ako misle da su samo kod nas redakcije takve i takvi Vučjaci i takvi užasi! G. Krleža je smjestio »Golgotu« u Njemačku, i s punim pravom. A pitajte Barbussea i druge kako je u Francuskoj i drugdje. Ne, značaj je Krležina djela internacionalan, kao što je internacionalan i Svjetski rat. I njegova djela nisu »ratna djela«, nego epopeja rata. Dakako da su njihovi momenti tipski za sva vremena i za sve narode, specijalno za nas. Ali ono, što hoće da naglasi g. Krleža, naglašeno je ratom, ratom je uveličano do stravičnih dimenzija, koje treba g. Krleža i njegov literarni smjer za svoje stvaranje.

»Golgota« se, kako sam već spomenuo, odigrava u Njemačkoj, i ne bi bilo čudo, kad bi se koje od daljih odigravalo

[5] G. M. Begović u »Večeri« od 3. siječnja o. g.

u Rusiji ili gdje drugdje, kao što se »Galicija« (ako me naslov ne vara, jer inače djelo nije u javnosti poznato) odigrava drugdje. A što g. Krleža ipak pretežno crta Hrvate i lokalizira svoja ratna djela u Hrvatskoj, razlog je u jednu ruku taj što je sam Hrvat i tu zemlju najbolje poznaje; a u drugu ruku, što ovaj ambijenat, polukulturan, poluprimitivan i čudnovata uloga Hrvata u svjetskom ratu, koji su se borili a nisu ni pobjedioci ni pobijeđeni, čija zemlja nije bila bojnim poljem a ipak je teško stradala — daju svakako jedan od najinteresantnijih objekata za proučavanje ne samoga rata kao bitaka i bojeva, nego Svjetskoga rata kao epohe u historiji čovječanstva.

Eto to je, ako se ne varam, smisao čitavoga jednog niza djela g. Krleže, pa ako je g. Nehajev s pravom istaknuo internacionalne kvalitete Krležinih drama, uporedivši ih smiono ali tačno sa svim što se danas na tom polju u Evropi stvara, to je meni stalo do toga da upozorim na internacionalni značaj i značenje Krležina stvaranja.

VI.

Što je kod izvedbe naročito došlo do izražaja, to je izvrsno karakteriziranje i grupiranje lica. Ima u tome jedna dosad neviđena plastika i živost (koja kao drama, dakako, u detalju katkada nešto i zamara) i takvo suptilno nijansiranje, da tek nekoliko riječi i gesta daje u punoj karakteristici i najsporednija lica: Juru konobara, pa kaprala, pa mesara i t. d. Pače i sama majka i otac, koji dolaze tek u snu ne samo da su ocrtani, nego upravo definirani. Drugovi iz redakcije, članovi školskog odbora — to su kabinetske studije, svaki za sebe. Tko je još možda jedini nejasno ispao, to je Poluganova žena u intermezzu; karakterizacija njena ni u autorovu tekstu, a ni u igri na pozornici nije izrađena, i ne zna se pravo šta ima da kaže.

Ali, treba uz to zamisliti, da lica u dramama g. Krleže — po tehnici ekspresionizma — nisu samo realistično ocrtani ljudi iz života nego i simboli. Ne simboli koji se dadu opipati i svesti u neki sistem, nego nosioci neke autorove misli ili nekoga odnosa u životu. Autor to nagoviješta često već samim imenima na pr. Lazar, Eva, Polugan, Krešimir Horvat. I latinske oznake u intermezzu, koje su dakako obično upotrebljene u parodijskom, ironičnom smislu, ipak su neke definicije tipova ljudskih i aluzije na simbolsko značenje njihovih prototipa.

Na ovaj način dimenzije ovih figura rastu do tipskog značenja i drama dobiva karakter parabole, s dalekim i dubokim perspektivama. Nije li, da spomenem samo jedan primjer, mnogo rasne definicije u tom kad Krešimir Horvat (tipsko hrvatsko patriotsko ime!) govori o sebi: »U boju s maglama i fikcijama, da tu sam ja tvrd i intransigentan! Ovako s fantomima mogu da se borim cele noći! Cele duge noći! A sve se to može odunuti kao ovaj dim ovde!«

*

Koja je osnovna nit, koja bi imala da veže ove dramske studije o Svjetskom ratu u jednu, makar i labavo povezanu idejnu cjelinu? Ako je ima, morali bi da se ukažu i neki vidici i ne bi se sve utapalo u crnoj noći očajanja i negacije. Osim toga, pisac onda ne bi nastojao, da u svakoj drami kaže sve, i da je preopterećuje i vanjskim i unutarnjim materijalom. Ne tražimo ukočenu klasičnu odmjerenost, ali čitav bi niz trebao da ima monumentalnu idejnu kompoziciju. Inače će g. Krleža golemo blago što ga ima u rukama raskovati u sitne pare i razasuti u bijeli svijet...

Ivo Horvat:

Tih život.

Ne pitajte me, da li u mome vrtu
živu još i sad drhtave jasike, sivkasti kesteni
i velike platane!
Da li još ondje stoje ptičja gnjezdašca,
tresu li se visoki borovi,
kad na njih rosa pane!

Mojim je vrtom prošlo mnogo već godišnjih doba.
U njem je lišće venulo, cvijeće je nanovo cvalo.
Mnoga je radost taknula drveću vrhove,
ali toga se sjećam tek malo.

I kad samotnim stazama prolazim
uz jasike, platane, uz ptice i borove
znadem, da ste vi mnogo krivi,
što nema na tanašnim granama
rosom propletenog prama.
Oprostite, ne ću vas vrijedati,
možda sam i ja kriv vama!

Pa zato prolazim stazama tiše nego prije.
A melankoličan mjesec
povjerljivo granama tapka
i ptice u domove lete,
Imade časova, kad zapjevam,
košto sam pjevao nekad:
ko dijete.
Tada prolazim vrtom
i milujem spuštene grane.
Ali ne ću, da me pitate
za cvijeće i stare platane.

Henri Davignon:

Dva kratka misterija

igrana od moje djece.

L I C A:

KLARA, 12 god.
MARIJA KOLETA, 11 god.
PERO i ANA, blizanci, 10 god.
JAKICA, 7 god.
JULIJAN, 4 god.
CHANTAL, 18 mj.

I. Badnja večer.

Klara (ulazi obučena u svoj »kimono«): Mama nas nije htjela povesti na polnoćku. Ali ne smije da prođe Božić, a da ne uredimo jaslice. Ostali spavaju. Čini mi se, da će zvono doskora odbiti dvanaest sati. Probudilo me je neko predosjećanje. Pogledaj: sve je u neredu! Siromašno djetešce Isus ne će naći našu sobu u boljem stanju, nego li je njegova staja. Ja bih htjela da budem slična blaženoj Djevici, koja luta betlehemskim ulicama.

Pero (ulazi ogrnut starim ogrtačem): ... A ja — svetom Josipu.

Klara: Moj braco izgleda kao da spava. Jesu li njegove oči uistinu otvorene?

Pero: Uzalud sam kucao na sva vrata, premda su čuli moje kucanje. Ana je malko zagundala, a Jakica se izderao: »Pusti me da spavam!« Samo je Julijan rekao: »Eto me«. Chantal se je smješila, a sluškinja je i dalje hrkala. Šta ćeš, treba se zadovoljiti s ovim kukavnim stanom.

Klara: On sigurno sanja. I tata je bio mjesečar.

Pero: Dobra moja Marijo, de otpočini, jer si jako umorna.

Klara (na stranu): Nek ostane u zabludi. (Glasno.) Dobro, Josipe, otpočinit ću, ako ti možeš ovdje načiniti malo reda. Put je bio veoma dalek, a mi nismo mogli ni magarčića da najmimo. Kakva li je vreva po gradu! Nitko nas ne će prepoznati, jer svatko misli kako će se bolje zabaviti. Ja veoma žalim za Nazaretom.

Pero: Nazaret je selo. Tamo su bolji ljudi. Nije baš toplo.

Klara (zaboraviv se): Tata je rekao, da će pročistiti radijator.

Pero: U štalici treba da bude i životinja. Bilo bi veoma neobično, kad ih ne bi bilo. (Opazivši drvenog konjića.) Evo magarčića. U lošem je stanju, ali kad ga metnemo tamo, bit će na svom mjestu i grijat će malko, ako bude htio duhati kako treba.

Klara: Trebalo bi probuditi Mariju-Koletu, da ona bude vo. Ona je tako debela i nitko ne može zauzeti toliko mjesta kao ona.

Marija-Koleta (pojavi se raskuštrane kose, i podbuhlim neispavanim očima): Kaniš li se ti Klara vratiti? Još nije vrijeme za ustajanje. A ti si ostavila upaljeno svijetlo...

Pero (skočiv prema njoj): Oh, dobri voko. Ovamo, ovamo! Evo, tu su jasle sa sijenom. (Siplje kamenčiće u jednu kutiju.) Brum, brum, dobri vóko. Justine, postavi se tamo do magarčića i duši štogod možeš. Treba zgrijati štalicu, treba je napuniti dobrim životinjskim mirisom, da se sve do krova uzdiže para, što je izišla iz njihove vlažne dlake.

Marija Koleta (četveronoške uspostavljujući se nanovo): Muu... Muu...

Klara (veoma nervozno šećući tamo amo): Žurno, sad ćemo spremiti jaslice. Ne će biti velike. Dobili smo ih na dar kad smo bili još mali. Malko ćemo ih proširiti slamom. Tata nam je upravo dao koš od boce za današnju večeru. Sasma lako ćemo ga skinuti i od njega učiniti veoma zgodan ležaj, t. j. sasvim oskudan i tvrd, da sliči bijedi, u kojoj se je mali Isus udostojao roditi.

Pero: Dobra moja Marijo! Ja ne znam više što da činim. Ja sam bijedno stvorenje. Bog me je postavio za tvoga čuvara. Ja te čuvam. Ja bih želio, da ti bude toplo i da možeš spavati. Ali samo sam te ovdje mogao zakloniti. Sjest ću uza te kao nekorisno čeljade. Ja ne znam ni moliti.

Klara: Sasvim je dobro tako. Aha, evo i za te mjesta koje te ide: nešto malo ispred životinja. Budi miran kao što su i one. Biva sve toplije. Osjeća se osobito po kontrastu. Jer vani puše jak vjetar, koji dolazi od lukšemburške stanice. (Pero klekne.) Ne zna se pravo, da li moj braco još spava ili se je probudio. Smiješno je to: dečko koji sanja. Ali sanja li on uistinu? A ja, gdje sam, tko sam?...

Pero (opet se probudi): Zar je već osvanuo Božić?

Klara (ozbiljno): Ne, još je sveta noć. Mislimo na nju, živimo u njoj. Pero, ti si Josip, a ja sam Marija. Čekamo rođenje Djeteta. (I ona poklekne s druge strane praznih jaslica.)

Pero: Šta se radi kad se čeka?

Klara: Ništa. Nepomično se stoji i nada...

Pero: Treba li moliti?

Klara: Ne treba. Duša je raskriljena kao ruke. Pripravni smo da u nju primimo veliku sreću.

Pero: Pa dobro, čekat ćemo. A hoće li to dugo trajati?

Klara: Do ponoći. Dok zazvone crkvena zvona.

Pero: Tad će po svoj prilici doći anđeo.

Klara: Možda dođe jedan: onaj, koji će donijeti Dijete.

Pero: Ti si anđeo, Marijo!

Klara: Nijesam ja anđeo. No jedan mi je anđeo navijestio, da ću ja postati Majkom Božjom.

Pero: I meni je on govorio.

Klara: To je onaj isti, koji će donijeti dijete. Osjećam, da će se to zbiti za čas. Ja sam tako uzbuđena, malo me je strah. Ali ipak sam pripravna.

Pero: Marijo! Marijo! Ti si eto već sva obasjana svijetlom. Vidim aureolu nad tvojom glavom i čujem nebesku glazbu. (Zvona počinju zvoniti.)

Klara (sabrano): O Isuse dragi! Ti slaziš u štalicu. (Vrata se otvore. Pojavi se Julijan u noćnoj košulji noseći na rukama probuđenu Chantal.)

Julijan: Evo Isusa!

Pero (diže se i vodi Julijana naprijed): Pretežak je za anđela. Moram ga dobro podupirati.

Klara (neizmjerno žarko): Rodilo se je božansko djetešce. (Uzme Chantal i položi je u jaslice. Nagnuvši se nad njom nastavlja): I Riječ je postala Tijelom i prebivala među nama.

Pero: Kako je mudro to dijete! Ne spava. Ne plače. Smije se. De duši, vôko!

Marija Koleta: Mu-u-u... Mu-u-u...

Julijan: Moram sad da idem dozvati pastire.

Klara: Da, neka dođu pokloniti se djetetu Isusu. Slavi dušo moja Gospoda! Ja sam njegova sluškinja i zbilo mi se po njegovoj riječi.

Pero: Bojim se, da mu je studeno. Morao bih da nešto korisna poduzmem. Izmlatit ću tog voku ne bude li jače duhao.

Ana (pjeva na hodniku): Rodilo se je božansko djetešce. Svirajte u frule, udarajte u gajde...

Julijan (ulazi): Našao sam samo Anu, da zastupa pastire. Jakica je janje. Ana se dobro razumije glazbu. Ana će pjevati u ime svih.

Ana (primiče se na prstima s Jakicom, koja ide četveronoške. Ona pjeva):

Radujte se narodi, kad čujete glas
Da se Isus porodi u blaženi čas![1]

(Sva su djeca oko jaslica. Zvona su prestala zvoniti. Na pragu se pokažu dvije nemirne sjene. To su roditelji, koji su se vratili s ponoćke. Drže se za ruke. Uzbuđeniji su više nego im se na licu vidi i ne znaju odakle dolazi nježno svjetlo, što obasjava scenu:

ili iz njihova srca ili s Onog svijeta.)

(Drugi misterij slijedi.)

S francuskoga preveo Jakša Herceg.

---

[1] Franceska božićna pjesma zamijenjena je našom. — Op. ur.

Arthur Friedrich Binz:

Konstancijin povratak.

Iz još nesvršena romana.

U dane, kada je bura jurišala na zimske planine, ostavila je Konstancija malo planinsko gnijezdo Jesi, gdje je u osami daleko od svijeta rodila svoga sina, te se iza mučna kopnenog putovanja ukrca u lađu, koju je njen carski muž poslao u susret s grofom Lusignanskim s nalogom, da dijete bezodvlačno dovede u Palermo.

Po treći put se spustilo veče na more, kad kraljici dojaviše približavanje domaće obale. Vođena od Lusignana koracala je lagano premcu s ukočno upaljenim očima, koje su bile bez radosti. Žuto se ljeskali vršci jarbola. U nježnom srebru daljina pružale se sicilske planine između neba i vode. Premac je šumio njima u susret, bokovi broda su na mahove disali s taktom udaraca vesla. Toplo je duvao vjetar u jedra. Čistije postadoše boje obale, brda tjelesnija i oštrije ocrtana. Vidno se razidoše njihove stijene, okrenuše se lagano prama stranama broda i rastvoriše prostor, zaliv »zlatne školjke« raskrili svoje sjajne ruke, i odjednom se ukaza Pellegrino, rujan i snažan u sjaju. Vrtovi naranča, bijele kuće u zelenilu paoma, kupole i tornjevi se ljuljali u večernjem plavetnilu. Zanosno pružala je momčad broda ruke, i dižući se poput uskliktanog jata ptica orio se jek vokala: »Palermo!«

Tada zatraži Konstancija dijete i arapska čuvarica joj ga pruži. Bijel i hladan, netaknut još dahom života, priljubi se carski sin u ruke koje ga uzimahu, nježno i poput cvijeta obuhvatiše tanke majčine ruke dijete, mračno goraše drago kamenje u zlatnom okviru prstenja, a mali posegne igrajući se u njihov sjaj. Carica se nasloni u jastuke, koje joj prostriješe dvorkinje. Jednostavno i neprilazno svečano padahu linije žene koja je počivala. Savršenom i lijepom slabošću ocrtavao je profil ispod valovlja crne kose na večernjem nebu, a pogled je bio uprt preko svega, što je blizu, neoborivom sjetom u opojno sunce što je daleko zapadalo.

Konstancija je trpjela. Lusignano bijaše ljubljenoj gospodarici u času slabosti priznao, da je car maloga sinčića Tankredova na oba oka oslijepio i s majkom i sestrama otpremio u čvrsti dvorac u mračnim šumama Njemačke. Ta vijest je jednim mahom prodrla sve koprene. Konstancija je s užasom zagledala u svijet okrutnosti muževe, koji je u slijepom bijesu sve gazio, što je još preostalo od roda normanskih kraljeva, i zlostavljao domovinu.

Glas krvi probudi se u Tankredovoj tetki, i kćerka velikoga Rogera prope se protiv Henrika Hohenstaufovca, kojemu je rodila toliko željenoga baštinika, i koji je u palači u Palermu čekao njen dolazak. Konstancija se uzbuni, ali ona bijaše žena i osjećaše, da joj ništa nije preostalo nego: trpjeti. Ščepana burnom, razornom boli, pritisnu usta na lice sinovo. I mornari broda vidješe: carica je plakala.

Carica je plakala, dok je iz luke strasno šiknulo u žarko veče oduševljenje Sicilije prama gospodarici koja se vraćala.

*

Veče bijaše iskrvarilo.

Palermo spavaše utonuvši u golemom krugu noći.

Buktinjom osvijetljen diže se car iz naslonjača, iza kojega je čekao sluga na zapovijed, da svuče gospodara svijeta. Čelo se carevo rumeno sjalo sve do pod val kose, oči mu sijevahu, a oko ustiju mu je igrao ponosni, nadmoćni osmjeh pobjednika. Danas je vidio svoga sina.

Koracima lakim poput pera i odsutna duha promjerio je više puta prostoriju i izide zatim kroz cio niz odaja u otvoreni trijem. Hladno je dopirao noćni zrak ovamo. Car ne potraži sina, on ga nije nikad tražio, i tek nerado je snosio željezni zakon smrtnoga tijela. Neprestano je čekićalo srce i mozak, bez odmora potpaljivani u jedan, sveobuhvatni san: moć! Kao na olujnim oblacima jurila je ta riječ. Krv je bučila i nastojala da slomi svaku ogradu. O bezimeno slatka opojnosti: znati, da si gospodar ratnicima, ženama, konjima i psima, bregovima, gradovima i morima, samotan koracati beskrajnim lukom neba uz pijev zvijezda, i snagama zemlje koje se buntovno propinju, davati lik po svojoj volji. Sluti li tko, što je caru značio porod sina? Stablo je plemena raslo i sokovi velike prošlosti opticali su i dalje, da raššire započeto djelo i da ga još dalje razmahnu. Jer uz moć spada besmrtnost.

Nesvjesno je srećom opojeni razmišljač došao do odaja caričinih.

Sobarice javiše, da je gospodarica, umorna od pomorske vožnje, pošla na počinak.

Ali car uđe i nađe Konstanciju gdje stoji budna u dubokoj udubini prozora. Blijed ležaše sjaj zvijezda na blagom ovalu njena lica. Car uživaše finu siluetu. Vidje bolnu napetost ustiju i osjeti nježnost prama Fridrikovoj majci.

Glas mu je zvonio pun duše, kad je rekao: »Od koga trpiš?«

Ali za dugo ne dođe odgovor, samo krv je trepteći pjevala u svilenu tišinu.

Tada izmače Konstanciji riječ: »Mrzim te!« Prsa su joj ognjičavo gorjela kao jedna jedina upaljena rana.

— »Ti si majka moga sina.«

»Slijepo oruđe tvojih osnova.«

»Mišljah, da Rogerova kći zna šta su sni o velikoj moći i da razumije bolnu opojenost svoga muža. Ne osjećaš li buru poslanja u krvi? Opipaj moju ruku, čelo, shvati razorni samotni požar. Dolazim tebi, usamljen u noći. Znam, da trpiš. Dolazim tebi, ali ne kao onaj koji daje; smijem govoriti samo kao onaj koji traži. Neumorno vijori plamen i mora da razmete i razbije, štogod mu se protivi. Čuj moj glas: Konstancijo, druže moj, primi volju moga roda u svoju! Budi majka moga sina, budi majka Fridrika Drugog Hohenstaufovca!«

Umorno kapaše glas caričin u noć:

»Što smo mi zajedno porodili, morat će trpjeti. Sraz krvi i volje gonit će naše dijete neumorno amo tamo, rat, borba i muka bit će mu sudbina — i velika čežnja za tišinom i nježnom vrtnom srećom. Fridrik će voljeti boje, nasmijanu radost života i blaga igrališta duše, koja su nekad pripadala njegovoj nesretnoj majci, ali će i dijeliti s ocem slijepu žeđ za moći i njegove osnove, koje ga moraju uništiti.«

Tih plač slomljene žene ispunio je taj čas.

A car je stršio nepomično. Moćan i nepromjenljiv stajaše Henrik Šesti u sumraku velikog prostora.

Znao je, da suze ne mogu biti riješenje goleme napetosti, i iziđe lagano napolje...

Negdje zveketahu usamljeno koraci straže, a sa dvorišta pjevaše tihi žubor vode.

Der Gral, studeni 1923.

Preveo Lj. Maraković.

Aleksandar Iv. Fannyn:

Dan slavlja.

Nanos
rascvetalih polja, tratina i šuma
godinama
prolazi
i u duši raste
sve više
jedan svet i lepi zanos
bez kraja.

To je život,
radost,
sloboda,
smireno, široko osećanje
onog što ima da dođe
sa šumom dalekih voda
i sjaja.

Već stiže.
Već tu je i prilazi
dan sa plavim kolutima
svečan i velik.

Pisma izgubljenog.

Bratu Božidaru.

Daleki gradovi.

Ti znaš jedino
da je tvoj brat velik
i da šeta po trotoaru grada

jer tebi mnogo pričaju
o nepoznatim gradovima
tako lepim,
a tako dalekim
i ti, koji si sad dete
imaćeš do deset, ili više
godina
srce puno nostalgije
i čežnje.

Laži.

A kad ti reknu,
da daleko otud
ima velikih, lepih trgova
i dece
i tornjeva, parkova, cveća
i veselog mladog života
ne veruj!

Sve su to laži
zamamne, meke i lepe,
a na dnu njihovom reži
siva, očajna, strašna
pustoš.

Konture u sutonu.

Ali tko zna,
valjda je i tebi sudeno,
da poneseš na dlanu
krvavi nemir duše
i sna.

I onda ja nemam šta,
da ti kažem,
jer reči ne bi imale
zvuka,
a ti bi i dalje
nepomično i bez daha
gledao daleke izumrle konture
utopljene u sutonu.

FEULLETON

Plave oči i kavana.

Skutrili smo se u kutove kavane, da nas ne vidi konobar. Svaki je stavio preda se čašu vode, nemarno griska cigaretu i sivim očima gleda na ulicu.

— Ivane, što ti gledaš?

— Musavi trotoar i napudrane gospodice. A ti?

— Ništa. Gledam kolute dima i sve mi teško pri duši.

— Izvoliju, ponizno sa vraškim posmjehom pita konobar, a ugursuz zna, da mu mi ne ćemo za mjesec potrošit deset kruna.

— Čašu vode, Gustave, jako sam žedan! —

— Čašu vode Gustave, ovaj duhan osuši usne! —

— Jako je nesnosno, Gustave, čašu vode, ali hladne, molim Vas. I naš Gustav bi opet odlepršio, a da vodu ne bi donio, jer je nismo ni trebali.

— Ništa. Gledam kolute dima i sve mi je teško pri duši. — No što je to, pričaj. Pa, dajte, da Vam pričam. I u isti čas skupili se oko Mirka Ivića drugovi.

— Dä, počeo je on, gledajte onu damu tamo s onim kavalirom s monoklom.

— Dä, vidimo je, prihvati Ivan; pa ništa neobično. Imala je nekoć, valjda, vrlo lijepe oči. Bile su, zastalno, kao azur, a kose su joj bile mekane kao trava iza kiše. A sada je eto vidi: osudirila.

— Dä, tako je. Ona je bila nekoć vrlo, vrlo lijepa. To sudim.

— Kako, dali si je poznavao?

— Në, ja je do danas nisam vidio: ali ona me je sjetila jedne druge, koja na vlas liči njoj.

A ta je bila, ili jest, tako lijepa, da si joj ti pjevao čak i pjesme? Možda je to ona bezlična, što se kod tebe uvijek pojavljuje, kao neka Erinija?

— Dä; i pošto je pripalio po deseti put svoju tvrdu cigaretu, Mirko Ivić, studenat, počeo je lagano da priča, a oni su ga slušali mučke.

Dä. — To je ona bezlična, kako vi tvrdite. Ona je, doduše, ipak stvarna onako kao što smo mi stvarni. Njezino je ime prozaično, kao i sva druga imena. Ja sam joj davao druga i neobična imena — iz literature. Bila je i Mignon, i Mala Ra, i Mala Lux; dä Plava Lux, jer su njezine oči bile plave, kao nebo, a duboke, kao oči Tizianovih Madonna. Lagacko je letjela — i prozvah je leptirom. Kad bi se smijala, kao da su dva zvončića zvonila. Smijeh joj bio srebrn, a pogled vedar i tih.

Mala je Prava Lux, jednog aprilskog jutra bila neobično vesela. Šetala je sa mnom dugo, dugo, i brbljala, kao malo, nestašno dijete.

Pričala mi je koješta. I o svojim prijateljicama, i o modi, u koju se savršeno ne razumijem, i, o svojoj — ljubavi. Bio je to jedan blijedi i ukočeni mladić, njegovi su pokreti bili dostojanstveni, kao eksponent na bazi, a oči su mu gledale hladno i mirno u svijet. »Kad je on išao, govorila mi je Plava Lux, izgledalo je da će govoriti svečani govor. Ali, bio je ipak mekan i nježan. Eto, vidite, zato sam ga ja voljela. I davno

je otišao. Sad su se linije izgubile, a ostao je samo jedan blijedi vitez, što sanja o svojoj kraljici. I ja ga, vidite, govorila je ona, volim. Možda, pri tome se Plava Lux nasmijala, da ga vidim ne bi ga voljela. Ja uopće ne volim blizinu; daljina je tako lijepa!«

— Da, prihvatio sam ja, ali, od daljina se ne može uvijek živjeti. Daleki Kraljevi, i Daleke Kraljice lijepi su u stanovito doba i u romanima.

— Jest, imate pravo. . Ali, i onda kad je blizina, treba da je daleko. Da je sanja i zbilja.

Ja sam se smijao slatkoj maloj Plavoj Lux, ali, već tada njezine oči postale su neka tajna sila. Ja sam ih posmatrao i bilo mi je voljko. Tä, Bože moj, tko od nas nije ljubio lijepe djevojačke oči! Osobito, kad su onako mekane i nevine i pune vedrine.

I kasnije često sam sretao Eunoju. To je ista ona, samo sam je tako prozvao. Smijala se ona i sva se tresla od smijeha, kad sam joj rekao to ime. Nastojao sam, da vidim koliko i kako ona veli toga neznanca. Jer je on, u istinu, bio i njoj skoro nepoznat. Nisam mogao uspjeti. Malo po malo, nisam više ni nastojao, da to doznam. Ja sam se već bio u nju zaljubio. Volio sam je i to je sve. Kako, to ne znam, ali, valjda je moja ljubav bila kao i druge ljubavi: o njoj sam uvijek mislio. Šta bih vam krio: nisam mogao pročitati par redaka, a da se ne bih nje sjetio. I zatim bih odmah uzeo pero, napisao sonet i spremio ga svečano u svoju ladicu, poljubivši ga pobožno.

Njoj nisam to rekao, ali sam kasnije doznao, da je ona to osjećala i već je sa smijehom pričala svojim prijateljicama, da je volim. Prama meni se pokazivala dosta indiferentnom. Samo bi se, kad bi brbljali, jako interesirala, tko bi taj mogao biti ženski kojemu ja pjevam. Htjela je, da je izričito kažem, i ako je to predosjećala.

I, jednom, dok smo nas dvoje sjedjeli, i na oči bili vrlo indiferentni, ja sam joj rekao: Eto, tako Vam je draga gospodice... Ona, u isti mah, odgovori mahinalno: Plava Lux.

Zašutjeli smo oboje. Naši su pogledi govorili, a usta su mučala.

Jednog decembarskog jutra, kad sam bio očajno sam, već sam osjećao, da me Plava Lux ipak ne voli kao prije, šetao sam se po našem malom gradskom perivoju. Do vraga, da vas na dugo ne gnjavim, došla je i izjavila, da me ne može voljeti, kako je očekivala, jer, da ja nisam onaj daleki i mirni i da nemam plavih očiju. Kako vidite, i ona je čeznula za plavim i dubokim očima.

I taj nije ipak bio onaj daleki. On je bio već tu, i ja sam na svakom koraku osjećao kako duša Plava Lux, moja sanja, division dršće i treperi. Ne znam hoće li on nju zavoljeti ili će...

— Što?

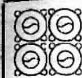
— Eto, donijeti joj samo novac, a ne dušu. A mojoj Plavoj Lux treba jedna lijepa duša, koja će ju razumjeti i voljeti. Jer: Mala Lux ne smije nikad tako doći u kavanu. Gdje su duše sive, a srca prazna.

Njezine oči ne smiju postati kao oči naše plave susjetke.

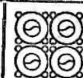
— Dosta, dosta. Izgleda kao da si na početku devetnaestoga vijeka. Puši. Konobaru, novine!

Novosti! — Brr... sentimentalni izljevi! »Evo čitaj!

J. M. Ujević.

KNJIŽEVNI PREGLED

Nove knjige:

Vladimir Nazor, Paun, Nove priče, svezak drugi, Tisak i naklada St. Kugli, Zagreb.

Nekoje Nazorove knjige imaju čudnu sudbinu, da izlaze u preblizu susjedstvu dječijih knjiga i da tim riskiraju, da budu krivo razumljene i neopažene. Tako je »Arkun« izišao u istoj opremi kao »Tri priče za djecu« i svake godine pred Božić figurira po knjižarskim izlozima uz dječiju literaturu, s kojom ovaj historijski roman, protkan mitologijskom simbolikom i vrlo sensualnim akcentima, nema ništa zajedničko. Tako i ove »Nove Priče«, izlazeći u sličnoj opremi s dječijim knjigama iste biblioteke, mogu da dovedu do kobnih nesporazumljenja. U koliko se to kod »Legende o Hristoforu« ne bi možda toliko osjetilo, jer ~~bi~~ sam tok događaja bio i djeci i prilazan i za nimljiv, i ako bi im ostao neotkriven životni smisao, »Paun« bi svakako promašio svaki učinak, da dospije u nezrele ruke. To je historija male jugoslavenske Mignon, srbijanske djevojčice koja pogiba na obali Hrvatskog Primorja od čežnje za suncem, za srećom, za čarobnom kućicom na otoku, za gizdavim paunom i za srcem koje će je ljubiti, za svim onim što čini ženu ženom, a što ovo prerano razvijeno dijete s biljegom smrti na čelu već sluti, predosjeća i u svojim sanjama dočarava, sensibilno, senzitivno i sensualno u jedan mah s prenategnutom i pretanahnom srebrenom niti onoga tajinstvenog glazbala koje se zove ljudska duša, te mora da prepukne u svakom, ma i najneznatnijem dodiru sa zbiljom života. Da u takvom slučaju kadšto nijema životinja umije više da dade no najzreliji čovjek, to je ona čudna zagonetka našeg života. A ni u čem drugom ne bi ni imala da bude sreća i cilj toga sebičnog stvora koji se zove čovjek: »Dä. Valja sve — sve dati!« — Nisam li već prije konstatovao, da ni Hristofor-Nazor nije svomu Gospodaru sve dao? Jer i ovdje je pjesnik, pod blistavim velom priče, prikazao svoj sadanji život. Duge godine nisu iscrple golemo blago njegove poezije. No ono ničijim okom nesagledano drago kamenje sa dna srca prosut će se tek pred onim, kome bi pjesnik »sve... sve dao«. Godine izmiču i pjesnik ga ne će više dugo smjeti tražiti...

A priča male jugoslovenske Mignon zadržat će svoje mjesto u našoj književnosti. **Lj. M.**

Johannes Joergensen, Gospa do Danske, socijalni roman. Preveo Grga Starčević, Zabavna knjižnica Narodne Prosvjete knj. 4., Zagreb 1923.

Bila je vrlo dobra misao da se u knjizi štampa prevod Joergensenova veoma znamenitog djela koje ne će nikad zastariti. Ma da vrlo opsežno i živo crta Dansku svoga vremena, ona je puna vječitih problema i vječitih vrednota i one duboke i istinske poezije vlastitog života, koja daje djelima vječitu mladost. Ono je, također, svjetsko djelo ne samo za to jer se odigrava i izvan Danske po zemljama koje je na dugim svojim putovima upoznao Joergensen, nego jer je prožeto dubokim dahom onoga velikog katoličkog univerzalizma, koji je u ovo razrovano vrijeme po-

trebniji svijetu više, nego ikad. Na literarno značenje djela osvrnut ću se drugom prilikom opširnije. Djelo je vrijedno, da bude našim drugom u životu.

Lj. M.

Koristan pothvat.

Umjesto mnogih, često beskorisnih protesta protiv loše štampe, koji dosta puta urode pače nehotičnom reklamom, sarajevska je »Nedjelja« iskoristila svoj feljton za preštampavanje u malu zabavnu knjižnicu »Nedjelje«, od koje su dosad izišle već 4 sveske: »Za pobjedom«, »Sibila«, »Najsilnija ljubav« s franceskoga od Marije Affre, te oveći roman »Djevojka sa biserima« od H. Rider-Haggarda. Sve četiri pripovijetke obrađuju doba prvih kršćana, te u tome postoji izvjesna monotonija, ma da se inače ovakve pripovijetke u katoličkim krugovima rado čitaju. Osim toga malo ima pera koja su dovoljno jaka za crtanje ovakvih grandioznih momenata, pa i u ovim pripovijetkama, pisanim od pisaca drugog reda, preteža interes na neprestanom i mnogom događanju, na vrlo isprepletenim zgodama i nezgodama glavnih junaka, punim izvjesne romantike, dok je psihologija obično dana direktno i dosta shematski, realistički detalj oskudan, a i historijska pozadina nema one umjetničke širine, kakvu ima u ponajboljim djelima koja crtaju ovo doba. Ove oznake su doduše za prosječene čitače velike prednosti, i mi vjerujemo, da će ove knjižice širokoj publici veoma omiljeti i tako aktivno istisnuti loše i moralno opasne romane, koji se šire pod imenima različitih zabavnih biblioteka. Tako će ova biblioteka vršiti važnu misiju; no bilo bi još bolje, kad bi se, barem pokadšto, umiješale i stvari iz boljih pera, da suzbijajući moralne opasnosti, ne snizimo pretenzije na literarni ukus naše publike. Odgoj stila i umjetničkog ukusa bio bi drugi zadatak, iza davanja moralno besprijekorne lektire. Literarno najvrednija od svih ovih stvari je svakako novela »Za pobjedom«, u kojoj ima mnogo ugođaja, mnogo fine psihologije i nekoliko zaista vrlo intenzivnih momenata; ona je također u pogledu religiozne psihologije najtoplija i najdublja, dok su druge u tom pokadšto suviše romantične (kao »Sibila«) ili nekako suhe i oskudne, jer prevladava stvarni interes kojekakvih napetih zapletaja. Treba uzeti Bertrandov »Sanguis Martyrum« pa da se vidi, kako se na prvoklasnom historijskom materijalu izgrađuje nesravnjiva psihološka slika duboke kršćanske tragičnosti i živog mučeničkog vjerovanja. No kako sam rekao, biblioteka »Nedjelje« namijenjena je u prvom redu široj publici i praktičnijim ciljevima; i u tom pogledu učinit će ona mnogo dobra, pa zato je treba živo poduprijeti.

Lj. M.

Uređuje: Ljubomir Maraković. Izdaje: „Kolo Hrvatskih Književnika“
Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu.